

Economic Research Center

İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi

COVID -19 pandemiyasının aqrar sektora təsirlərinin qiymətləndirilməsi və post-pandemiya dövrü üçün siyasət təkliflərinin hazırlanması

MÜNDƏRİCAT

Tədqiqatın xülasəsi	2
Giriş	2
Azərbaycanda pandemiyanın makroiqtisadi və sektorial təsirlərinin qiymətləndirilməsi	4
Aqrar sektoru pandemiyanın təsirlərindən qorumaq üçün hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	11
Pandemiyanın kənd təsərrüfatına təsirlərinin öyrənilməsi ilə bağlı kənd təsərrüfatı istehsalçıları arasında keçirilmiş sorğunun nəticələri.....	15
Aqrar sektora dövlət dəstəyi sahəsində beynəlxalq təcrübə	22
Tədqiqatın nəticələri	25
Siyasət təklifləri	27
Tədqiqat hesabatına Əlavə (Sorgu anketi)	28

QISALTMALAR

AB-Avropa Birliyi

AKİA - Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi

DAİM - Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzi

DSK - Dövlət Statistika Komitəsi

İN - İqtisadiyyat Nazirliyi

KTN - Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi

ÜDM - Ümumi daxili məhsul

VN – Vergilər Nazirliyi

NK - Nazirlər Kabineti

MN - Maliyyə Nazirliyi

Bakı- 2021

Tədqiqatın xülasəsi

Azərbaycan iqtisadiyyatı 2021-ci ilə ağır şərtlərlə daxil olub. Bir tərəfdən global pandemiyanın yaratdığı məhdudiyyətlərə görə məcmu tələb və təklifin aşağı düşməsi, milli gəlirin azalması, digər tərəfdən müharibə nəticəsində işğal olunmuş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması ilə əlaqədar investisiya ehtiyaclarının, eləcə də sosial öhdəliklərin artması iqtisadi tarazlığın təmin olunmasını çətinləşdirib. Odur ki, post-pandemiya və post-müharibə dövrlərinin çağırışları qarşısında duran vacib məsələlərin həlli üçün yeni iqtisadi yanaşmalar və qərarlar tələb edir. Bu tədqiqat hesabatı çərçivəsində pandemiyanın makroiqtisadi səviyyədə və aqrar sektorda buraxdığı izlər və təsirləri araşdırılıb, onların gələcək dövr üçün yaratdığı qısa, orta və uzunmüddətli çətinliklər qiymətləndirilərək, siyasət təklifləri hazırlanıb.

Tədqiqat zamanı aqrar sektorda pandemiya təsirlənən tədarük, təchizat və tədavi zəncirlərində itirilmiş dəyər ayrıca öyrənilib, baş verənlərin kənd təsərrüfatı istehsalçılarında, xüsusilə ailə kəndli təsərrüfatlarında, aqrar sektorda fəaliyyət göstərən mikro və kiçik təsərrüfatlara təsirləri qiymətləndirilib.

Giriş

Azərbaycanda aqrar bölmə milli iqtisadiyyatın sektorları içərisində məşğulluğun təmin edilməsində, əmtəə bazarının istehlak məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında oynadığı roluna görə fərqlənir. Pandemiya dövründə, xüsusilə də daxili imkanların səfərbər olunması hesabına itirilmiş imkanların qarşılınması aqrar sektorun global miqyasda olduğu kimi Azərbaycanda da əhəmiyyətini artırıb. Odur ki, pandemiyanın aqrar bölməyə neqativ təsirlərinin zamanında müəyyənləşdirilərək operativ qərarların qəbul edilməsi hökumətin qarşısında duran həlli vacib məsələlərdəndir.

2020-ci ilin iqtisadi yekunlarının təhlili göstərir ki, pandemiya ilə mübarizə tədbirləri çərçivəsində qərarlaşmış tendensiyaların, o sıradan evdə qalma və sosial izolyasiyanın tətbiqinin ən çox ziyan vurduğu sektorlardan biri də kənd təsərrüfatıdır. Pandemiyaya qədər yüksək artımlar nümayiş etdirən aqrar sektorda ötən il müşahidə olunan 2 faizlik artım buna əyani misaldır. Halbuki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi 2017-ci ildə 4,2 faiz, 2018-ci ildə 4,6 faiz, 2019-cu ildə 7,2 faiz artıb.

Göründüyü kimi, pandemiya qədər kənd təsərrüfatı davamlı və yüksək artım tempi nümayiş etdirib və bu, əsasını kənd təsərrüfatı məhsulları təşkil edən qeyri-neft ixracatında da müşahidə olunub. Belə ki, 2017-ci ildə qeyri-neft ixracı 24 faiz, 2018-ci ildə 10 faiz, 2019-cu ildə isə 14 faiz artıb. 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən qeyri-neft ixracı faktiki qiymətlərlə 8 faiz, müqayisəli qiymətlərlə 17,9 faiz azalıb.

Kənd təsərrüfatı istehsalının xarakterik xüsusiyyətlərinə görə, aqrar bölmədə nəzərdə tutulan sahə fəaliyyətlərini alternativ vasitələrlə, məsələn, məsafədən idarə olunmaqla əvəz etmək mümkün deyil. Bu fəaliyyətlər, xüsusilə də əkinçilikdə daha çox canlı əmək resursları və hərəkət azadlığı tələb edir. Lakin ötən il bəzi hallarda sərbəst hərəkət imkanlarının məhdudlaşdırılması və əsasən də, yay aylarında müşahidə olunan quraqlıq nəticəsində kənd təsərrüfatının bitkiçilik bölməsi daha çox neqativ təsirlərə məruz qalıb. Nəticədə ötən il bitkiçilikdə məhsul istehsalı cüzi səviyyədə, cəmi 0,8 faiz artıb.

Heyvandarlıqda artım səviyyəsi 3,1 faiz təşkil etsə də, bu sektorda da pandemiya qaynaqlanan başqa çətinliklər müşahidə olunub. Belə ki, heyvandarlığın əsas məhsulu olan ət və süd istehsalının xərclərinin artmasına baxmayaraq, ətin qiymətində ucuzlaşma müşahidə olunub ki, bu da heyvandarlıq sahəsinin rentabellik göstəricilərini pisləşdirib. Bunun başlıca səbəblərindən biri pandemiya dövründə kütləvi tədbirlərin (toy və yas mərasimlərinin) qadağan olunması, ictimai işə müəssisələrinin (kafelər və restoranların) məhdudlaşdırılması fəaliyyət göstərməsi, otel və əyləncə mərkəzlərinin işləməməsi ilə əlaqədardır. Həmin müəssisələrin meyvə-tərəvəzə, xüsusilə ət və ət məhsullarına olan tələbatın ödənilməsində əhəmiyyətli rolunu nəzərə alsaq, aqrar sektorun istehsal potensialına ciddi neqativ təsiri anlaşılır. Bir çox heyvandarlıq fermalarının satışa çıxardıqları istehsal məhsullarından yetərinə gəlirlər əldə edə bilməmələri yüksək yem xərclərinin ödənilməsində ciddi çətinliklər yaradıb. Təəssüf ki, onları qayğılandıran problemlər artsa da, dövlətin bu sahəyə diqqəti və dəstəyi hələ də adekvat deyil.

Pandemiya dövründə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının qarşılaşdığı çətinliklərdən biri də onların istehsal etdikləri məhsulların təchizatçılara çatdırılması sahəsində müşahidə olunub. Paytaxt və respublika tabeli bəzi şəhərlərə (Gəncə, Sumqayıt və başqaları) yük və minik maşınlarına giriş məhdudlaşdırılmasının tətbiqi tədarük olunan məhsulların vaxtında bazarlara daşınması və tədavülə təqdim edilməsi sahəsində problemlər yaradıb. Problemin həllinə münasibətdə Nazirlər Kabinetinin cavab tədbirləri operativ və adekvat olmayıb.

Bütün bunların nəticəsində pandemiya dövründə kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyər zənciri pozulub və bu da istehsalçıların gəlirlərinə və aqrar bölmədə məşğulluğa mənfi təsir göstərmişdir. Dəyər zəncirinin qırılması yalnız daxili bazara deyil, həmçinin xarici bazarlara da malların çatdırılmasında müşahidə edilib. Bunun nəticəsində də Azərbaycanın 2020-ci ildə ixracatdan yalnız neft gəlirləri deyil, qeyri-neft gəlirləri də azalıb.

1. Azərbaycanca pandemiyanın makroiqtisadi və sektorial təsirlərinin qiymətləndirilməsi

2020-ci il əvvəlcədən proqnozlaşdırılması mümkün olmayan pandemiya kimi iqtisadiyyata əhəmiyyətli təsir göstərən faktordan qaynaqlanan dəyişikliklərlə əvvəlki illərdən ciddi fərqlənir. Bu, ilin yekununu xarakterizə edən statistik göstəriciləri qiymətləndirərkən meydana çıxan bir sıra qararlaşmış tendensiyalarda və meyllərdə özünü göstərməkdədir.

Belə ki, makroiqtisadi müstəvidə diqqəti çəkən 2020-ci ildə Ümumi daxili məhsulun (ÜDM) 4,3%, o cümlədən qeyri-neft-qaz ÜDM-nin 2,3 faiz, əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM-in isə 5,0 faiz azalmasıdır¹. İl ərzində COVID-19 pandemiyası ilə mübarizədə tətbiq olunan məhdudiyətlər, eləcə də dünya bazarında xam neftin qiymətinin ucuzlaşması ilə yanaşı, hasilatın aşağı düşməsi iqtisadiyyatda müşahidə olunan tənəzzülü şərtləndirən başlıca amillərdən sayıla bilər.

Təbii ki, ötən il qeydə alınan iqtisadi tənəzzülü dərinləşdirən motivlər sırasında pis idarəçilik, korrupsiya, inhisarçılıq və gizli iqtisadiyyatın yüksək səviyyəsi də əhəmiyyətli rol oynayıb. Tənəzzülün qeyri-neft sektorunda mart, bütövlükdə iqtisadiyyatda isə may ayından başlaması və il ərzində davam etməsi ötən ilin iqtisadi yekunlarının mənfəi xarakteristikasında pandemiyanın rolunun yüksək olduğunu bir daha təsdiq edir.

ÜDM-in komponentləri (istehlak xərcləri, investisiya, dövlət xərcləri və xalis ixrac) üzrə dəyərləndirmə göstərir ki, onlar arasında dövlət xərcləri istisna olmaqla digərləri iqtisadi tənəzzülün yaranmasına və dərinləşməsinə təsir göstərib. Komponentlər arasında neqativ təsiri ilə ən çox seçilən xalis ixrac olub. Belə ki, 2020-ci il noyabrın 1-ə xarici ticarət saldosu 3 009, 85 milyard dollar təşkil edib² ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə³ müqayisədə 50 faizə yaxın və ya 2,9 milyard dollar azdır.

2020-ci ildə qeyri-neft ixracı 2019-cu illə müqayisədə təxminən 100 mln. dollar, faizlə ifadə etsək, 5,3% azalıb. Neft-qaz ixracatı da 5.8 mlrd. dollar, faiz ifadəsində 33% kiçilib. İdxal 2.9 mlrd. dollar, fazilə 22% azalıb. Dövlət idxalı isə 2019-cu ilə nisbətən 2.3 dəfə aşağı düşüb, bu, məbləğ ifadəsində 2.3 mlrd. dollar təşkil edir. Qeyri-dövlət idxalında azalma 600 mln. dollar (ötən illə müqayisədə 6,3%) təşkil edib.

Qeyri-neft ixracat məhsullarının əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarından ibarət olduğunu nəzərə alsaq, azalmanı şərtləndirən amillərdən biri də pandemiya ilə əlaqədar olaraq məhdudiyətlərin (sərhədlərin bağlanması, daşınmaların ləngiməsi və sair) tətbiqi səbəbindən xarici bazalarda da kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyər zəncirində fasilələrin mövcudluğu olub.

¹2020-ci ildə ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri,

<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>

² Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası Hesabat dövrü: 01.01.2020 – 31.12.2020

https://customs.gov.az/modules/pdf/pdf/93/FILE_CA8722-D84FDD-5C41D8-4B0401-4D5314-425EFE.pdf

³ Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası Hesabat dövrü: 01.01.2019 – 31.12.2019

https://customs.gov.az/modules/pdf/pdf/84/FILE_4A9D8C-5B4D1A-34831F-265C31-60B8D6-94CBDD.pdf

Cədvəl 1-də bu azalmanı ayrı-ayrı məhsul növləri üzrə müşahidə etmək mümkündür.

	Statistik dəyər		2020-ci ilin ümumi ixracına nisbətən %-lə	2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən faizlə
	2019 ⁴	2020		
Neft-qaz sektoruna daxil olmayan mallar üzrə ⁵	1 954,4 ⁶	1 851,3	13.47	-5,3
Meyvə-tərəvəz, ton	605 815.86	607 511.33	4.42	+0,2
ondan:				
Tomat, ton	189 292.29	201 353.53	1.47	+6,3
Məşə findığı, ton	125 621.27	116 335.54	0.85	-8,5
Alma, ton	40 086.15	29 500.86	0.21	- 26,5
Xurma, ton	104 659.84	91 586.68	0.67	-12,5
Çay, ton	9 510.33	9 461.38	0.07	-0,5
Bitki və heyvan mənşəli piylər və yağlar, ton	18 451.02	24 726.07	0.18	+34,1
Şəkər, ton	26 880.13	26 904.28	0.20	+ 0,1

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (DSK)

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, 2020-ci ilin 11 ayında əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə qeyri-neft ixracatında meyvə-tərəvəz, pomidor, şəkər, bitki və heyvan mənşəli piylər və yağlarda artım müşahidə olunsada da findıq, alma, xurma, çayda azalma qeydə alınıb.

İstehlak xərcləri komponentinə gəlincə, DSK-nın son məlumatına əsasən, 2020-ci ildə ötən ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə əhalinin mal alınması və xidmətlərə xərcləri 5 faiz azalıb. Bu da ÜDM-də istehlak xərcləri komponentinin də neqativ rolunu göstərir.

Əsas kapitala investisiyalara gəlincə, 2014-cü ildən indiyə qədər hər il azalan bu göstərici 2015 və 2016-cı illərdən sonra 2020-ci ildə ən yüksək tempdə aşağı düşüb. Belə ki, əvvəlki illə müqayisədə ötən il ərzində əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər ümumilikdə 8,3 faiz, o cümlədən qeyri-neft-qaz sektorunda 13,3 faiz aşağı düşüb⁷. Bu, ÜDM-in azalmasında əhəmiyyətli rol oynayan faktorlardan hesab oluna bilər.

⁴ Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistika, Hesabat dövrü: 01.01.2019 – 31.12.2019

https://customs.gov.az/modules/pdf/pdfolder/84/FILE_4A9D8C-5B4D1A-34831F-265C31-60B8D6-94CBDD.pdf

⁵ Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistika, Hesabat dövrü: 01.01.2020 – 31.12.2020

https://customs.gov.az/modules/pdf/pdfolder/93/FILE_CA8722-D84FDD-5C41D8-4B0401-4D5314-425EFE.pdf

⁶ 2020-ci ilin yanvar ayında ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri

<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=12&arxiv=1>

⁷ <https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>

Nəhayət, dövlət xərcləmələrinə gəlincə, Maliyyə Nazirliyinin (MN) təqdim etdiyi operativ məlumatlara əsasən, 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən dövlət büdcəsinin xərcləmələri 8,2 faiz artıb⁸. Xərclərin artımını şərtləndirən başlıca faktorlardan biri də pandemiya olub. Belə ki, pandemiya görə, büdcənin səhiyyə, sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri əvvəlki illərlə müqayisədə kəskin artıma məruz qalıb. Beləliklə də, dövlət xərcləmələri ÜDM-in komponentləri arasında yeganə müsbət rola malik olub və iqtisadi eniş tempinin kəskinləşməsinin qarşısını alsa da, ötən ilin iqtisadi yekunları üzrə əsas makroiqtisadi göstəricilərdə də neqativ tendensiya müşahidə olunub.

Cədvəl 2. 2020-ci ildə ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri⁹

	2020-ci ildə, faktiki	2020-ci il 2019-cu ilə nisbətən, faizlə
Ümumi daxili məhsul, milyon manat	72 432,2	95,7
o cümlədən qeyri-neft-qaz ÜDM	50 792,5	97,4
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	7 262,8	95,0
Sənaye məhsulu, milyon manat	37 058,9	95,0
o cümlədən, qeyri-neft-qaz sənayesi	11 681,0	112,5
Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat	17 028,1	91,7
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat	8 428,9	102,0
o cümlədən, bitkiçilik	4 028,4	100,8
Heyvandarlıq	4 400,5	103,1
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	188,6	80,2
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	1 177,6	57,3
İnformasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	2 235,9	100,6
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat	40 166,5	98,7
Əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər, milyon manat	6 998,4	72,1

Mənbə: DSK

Sektorlar üzrə dəyərləndirmə göstərir ki, 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən ən çox tənəzzül nəqliyyatda (yük daşınması üzrə (-19,8 %), sərnişin daşınmasında (-42,7%)), əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlərdə (-27,9 %), tikintidə (-8,3%), sənayedə (-5,0%) və ticarətdə (-1,3%) olub.

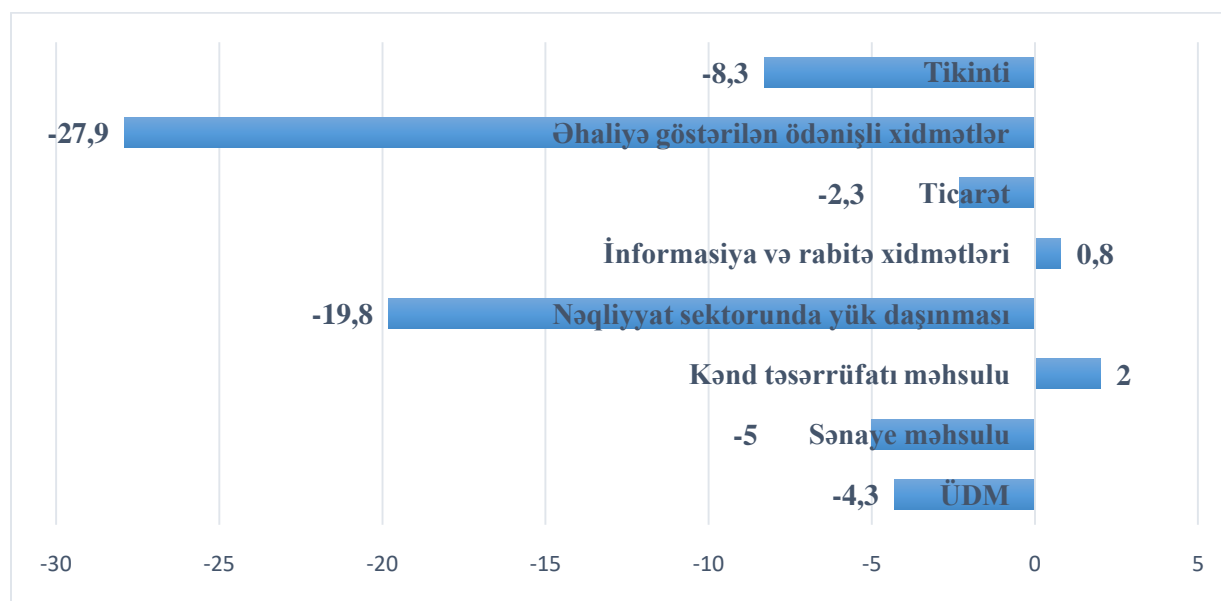
Göründüyü kimi yola saldıığımız ildə bizi sonadək müşayiət edən COVID-19 pandemiyası ən çox nəqliyyat, xidmət və tikinti sektorunu vurub. Pandemiyanın sənayedəki tənəzzüldə də rolu böyük olub. Bu sektorda tənəzzül mədənçıxarma sənayesində istehsalın 7 faiz azalmasını şərtləndirib¹⁰.

⁸ <http://maliyye.gov.az/news/5491/2020-ci-ilin-doqquz-ayinda-dovlet-budcesinin-icrasina-operativ-dair-melumat>

⁹ <https://www.stat.gov.az/news/macro-economy.php?page=1>

İqtisadiyyat Nazirliyinin (İN) pandemiya zərər çəkmiş fəaliyyət sahələri üzrə iqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatına¹¹ kənd təsərrüfatı, informasiya və rabitə xidmətləri daxil edilməsə də, həmin sektorlarda məhsul istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi son illər ərzində ən aşağı səviyyədə artım nümayiş etdirib. Belə ki, 2020-ci ildə 2019-cu ilə nisbətən kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı 2,0%, informasiya və rabitə xidmətlərində isə göstərilən xidmətlərin həcmi 0,6% artıb. Ötən il ərzində kənd təsərrüfatının bitkiçilik bölməsində artım 0,8 faiz, heyvandarlıqda isə 3,1 faiz qeydə alınıb.

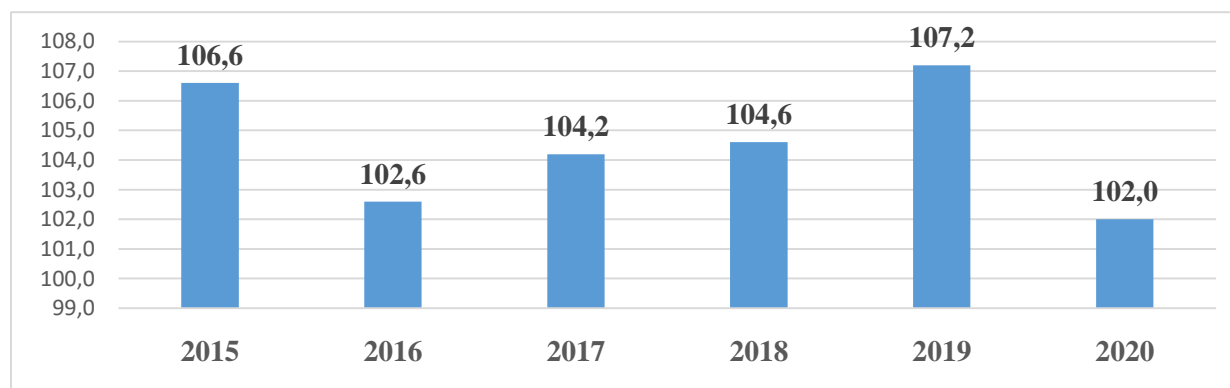
Diaqram 1. 2020-ci ildə milli iqtisadiyyat və onun sektorları üzrə məhsul istehsalı səviyyəsi, əvvəlki ilə nisbətən faizlə

Mənbə: DSK

Ötən il üzrə kənd təsərrüfatındakı artım son 5 ilin ən aşağı tempi sayıla bilər. Bunu 2015-2020-ci illər üzrə vəziyyəti xarakterizə edən aşağıdakı diaqramdan da görmək olar.

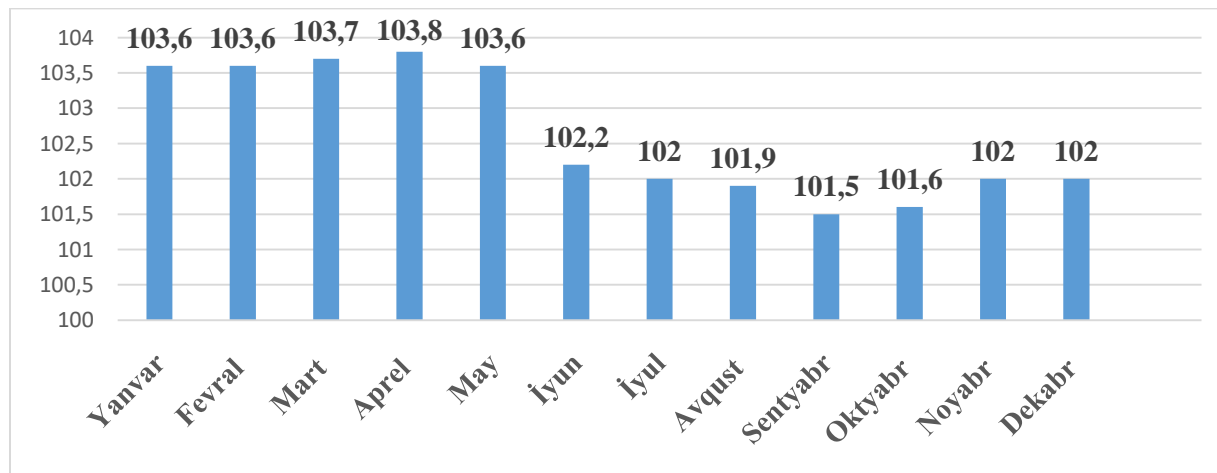
Diaqram 2. Kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının artımı, əvvəlki ilə nisbətən faizlə

<http://mks.az/news/other/item/16761-diqq-%C9%99-iqtisadiyyat-nazirliyi-pandemiyadan-z%C9%99-1-%C9%99-%C3%A7%C9%99kmi%C5%9F-f%C9%99aliyy%C9%99t-sah%C9%99l%C9%99ri-a%C3%A7%C4%B1qlad%C4%B1-385-sayda-siyahi.html>

ilin 1-cü rübündə aqrar sektorda məhsul istehsalı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə əhəmiyyətli səviyyədə artsa da, pandemiyanın mövcud olduğu son 3 rübdə aylar üzrə artımın səviyyəsində kəskin azalma müşahidə olunub.

Diagram 3. 2020-ci ildə aylar üzrə kənd təsərrüfatının ümumi istehsalının artım tempi, faizlə

Mənbə: DSK

2020-ci ildə bəzi bitkiçilik məhsullarının istehsalında 2019-cu illə müqayisədə məhsuldarlıq aşağı düşüb. Bura dənli və dənli-paxlalı bitkilər, buğda, paxlalılar, arpa, sair dənli bitkilər, meyvə və giləmeyvə və üzüm istehsalı daxildir. Məhsuldarlığın aşağı düşməsi ilə yanaşı, əkilən və becərilən sahələrin azalması da diqqət çəkib. Ümumilikdə bitkiçilikdə dənli və dənli-paxlalı bitkilər üzrə əkin sahəsi 82,9 min hektar, buğda üzrə 81,6 min hektar azalıb. Bundan əlavə çəltik və paxlalılar əkilən sahələrdə də 2019-cu illə müqayisədə azalma qeydə alınıb. Dən üçün günəbaxan, şəkər çuğunduru, tərəvəz və bostan məhsulları əkilən sahələrin həcmi də 2019-cu illə müqayisədə aşağı düşüb.

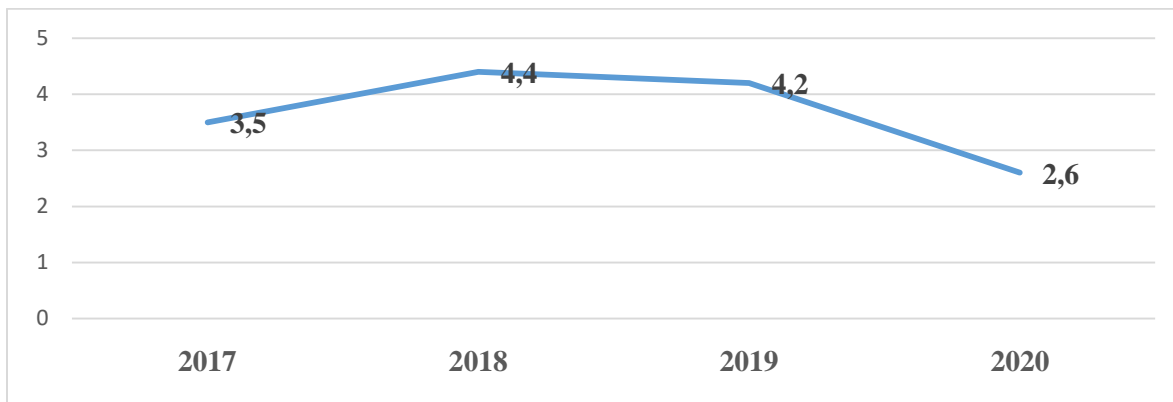
Cədvəl 3. Bitkiçilik məhsulları istehsalı və məhsuldarlıq göstəriciləri

Kənd Təsərrüfatı məhsulu	2020-ci il		2019-cu il		Məhsuldarlıqda azalma, sent./ha
	Yığılmış məhsul, min ton	Məhsuldarlıq, sent./ha	Yığılmış məhsul, ton	Məhsuldarlıq, sent./ha	
Dənli və dənli-paxlalı bitkilər, cəmi	3257,1	31,8	3538,5	32,1	0,3
Buğda	1867,3	31,7	2171,5	32,4	0,7
Paxlalılar	21,7	17,3	36,0	20,9	3,6
Arpa	1020,1	29,6	1015,5	29,7	0,1
Sair dənli bitkilər	16,2	19,3	19,9	24,4	5,1
Meyvə və giləmeyvə	1133,1	70,3	1099,7	71,0	0,3
Üzüm	208,0	99,3	201,8	104,8	5,5

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi

2017-2020-ci illər üzrə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun sahələr üzrə bölgüsünün müqayisəsi göstərir ki, ötən il aqrar sektor sərmayə yatırımları da azalıb. Cəmi kapital qoyuluşlarının azalması ilə yanaşı, kənd təsərrüfatının payına düşən sərmayələrin azalmasının səbəblərindən biri də pandemiya hesab oluna bilər. Əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi vəsaitin sektorlar üzrə bölgüsündə də ötən il kənd təsərrüfatının payı azalaraq 2017-ci ildən sonra ən aşağı səviyyəyə düşüb.

Qrafik 1. İqtisadiyyata investisiya qoyuşunda kənd təsərrüfatına yatırılan investisiyaların payı, faizlə

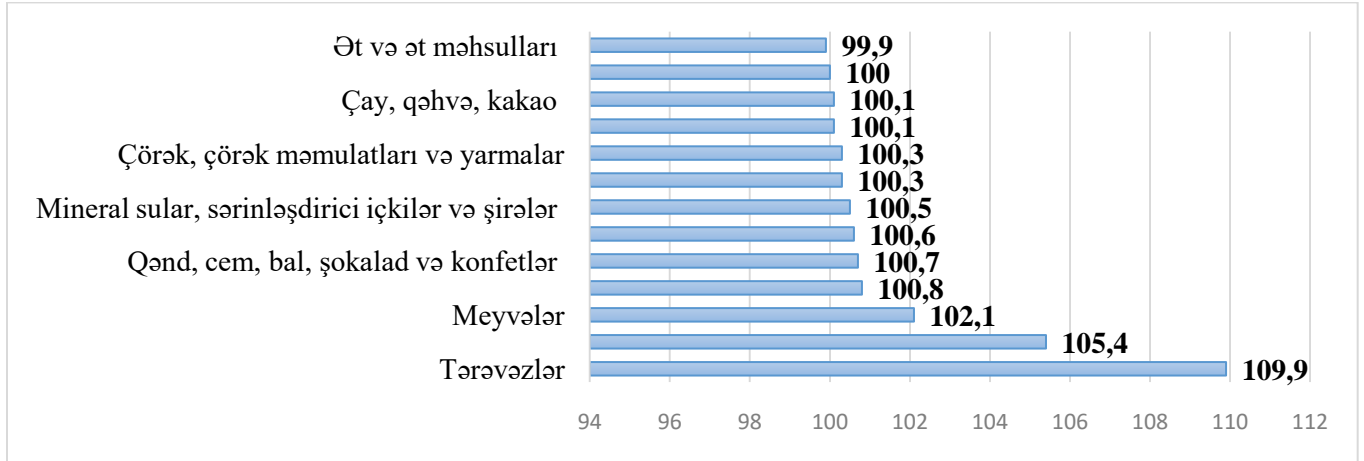
Mənbə: DSK

Cari ilin neqativ göstəriciləri siyahısında 2020-ci ildə əhalinin hər nəfərinə düşən nominal gəlirlərin 2019-cu ilə nisbətən 2,5 faiz azalması da diqqət çəkir. Bu dövrdə inflyasiyanın 2,8 faiz təşkil etməsi əhalinin real gəlirlərinin 5 faizdən çox azalmasını şərtləndirib.

Bununla yanaşı, 2020-ci ilin 1 dekabr vəziyyətinə əhalinin banklardakı əmanətləri ötən ilin eyni dövrünə nisbətən 8,9 faiz azalıb. Bu dövrdə orta aylıq nominal əmək haqqı da 703,5 manat təşkil edib ki, bu da 2020-ci ilin yanvar ayı ilə müqayisədə 8 manat 60 qəpik azdır. İşsizliyə gəlincə, DSK-nın açıqladığı məlumatlardan aydın olur ki, 2020-ci ilin əvvəlinə nisbətən işizlərin sayı 114 min nəfər və ya 45,2% artaraq 252 min nəfərdən 366 min nəfərə çatıb.

Göründüyü kimi 2020-ci il əhalinin gəlirlərinin, eləcə də əmək haqlarının azalması, işsizliyin artımı ilə xarakterizə olunub ki, bu da yoxsulluğun daha da dərinləşməsinə gətirib çıxarıb, kənd yerlərində işsizlik və yoxsulluq göstəriciləri daha da pisləşib. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət indeksi də göstərir ki, yalnız 1 növ məhsuldan başqa digərlərinin qiyməti ötən il ərzində bahalaşmaya məruz qalıb.

Diaqram 4. 2020-ci ilin dekabr ayında ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə istehlak qiymətləri indeksi, qruplar səviyyəsində, əvvəlki aya nisbətən, faizlə

Mənbə: DSK

Diaqram 4-dən görüldüyü kimi kənd təsərrüfatı mənşəli məhsullar arasında ət və ət məhsullarının qiymətində ucuzlaşma müşahidə olunub. Bu da pandemiyanın birbaşa təsirləri ilə izah oluna bilər. Belə ki, ötən ilin aprel ayından başlayaraq Azərbaycanda toy və yas mərasimlərinin qadağan olunması, eləcə də sərt karantin rejiminin tətbiq edildiyi dövrlərdə Bakı, Sumqayıt, Gəncə və digər regionlarda (Abşeron və s.) kafe və restoranların fəaliyyətinə qoyulan məhdudiyətlər, otel və əyləncə mərkəzlərinin tam gücü ilə işləməməsi ət və ət məhsullarına tələbatın azalmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

DSK-nın məlumatına görə¹², 2020-ci ildə istehlak qiymətləri indeksi 2019-cu ilə nisbətən 102,8 faiz, o cümlədən ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları üzrə 105,0 faiz, qeyri-ərzaq məhsulları üzrə 101,3 faiz, əhaliyə göstərilmiş ödənişli xidmətlər üzrə 101,0 faiz təşkil edib. Ötən ilin dekabr ayında əvvəlki aya nisbətən ayrı-ayrı ərzaq məhsullarından daha çox bahalaşma unun, qarabaşaq yarmasının, makaronun, spagetinin, təzə balığın, pastərizə olunmamış üzlü südün, yoqurtun, brınza pendirinin, yumurtanın, günəbaxan və qarğıdalı yağlarının, bananın, armudun, heyvanın, narın, xurmanın, üzümün, qozun, fındığın, xiyarın, bibərin, badımcanın, çuğundurun, göy lobyanın, kartofun, soğanın, sarımsağın, şəkərin, şəkər tozunun, meyvə şirəsinin, ucuzlaşma isə əsasən mal ətinin, dondurulmuş balığın, limonun, portağalın, naringinin, almanın, kivinin, şabalıdın, pomidorun, yerləkənin qiymətlərində müşahidə olunub. Digər ərzaq məhsullarının qiymətlərində ciddi dəyişikliklər baş verməyib.

¹² İstehlak bazarında qiymətlərin dəyişməsi haqqında https://www.stat.gov.az/news/source/Press-12_20.pdf

2. Aqrar sektoru pandemiyanın təsirlərindən qorumaq üçün hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Martın 11-də global pandemiya elan edildikdən sonra 19 mart 2020-ci il tarixli Prezident sərəncamı ilə pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı işçi qruplar yaradılıb. İqtisadiyyat naziri Mikayıl Cəbbarovun rəhbərliyi ilə pandemiyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini qiymətləndirmək üçün yaradılan İşçi Qrupun əsas məqsədi bu təsirlərin və belə təsirlərə məruz qalan sahələrin müəyyən edilməsi, iqtisadiyyata və sahibkarlığa dəstək paketinin formalaşdırılması olub.

Dövlətin dəstək paketinə pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə (o cümlədən, kiçik və orta sahibkarlığa) vergi güzəştləri və tətilləri mexanizmi daxil edilib. Beləliklə də, iqtisadiyyata dövlət dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı 10 proqram hazırlanıb. Proqramlar hazırlanarkən, ilk növbədə pandemiya zərər çəkmiş sahələrin müəyyənəşdirilməsi həyata keçirilib. Bu, 4 böyük sektoru və 20 fəaliyyət istiqamətini əhatə edib. Bu fəaliyyət sahələri təsnifləşdirilib və ən çox zərər çəkmiş sahələr, mənfi təsirə əhəmiyyətli dərəcədə məruz qalmış sahələr, minimal təsirə məruz qalmış və ya təsirə məruz qalmamış sahələr müəyyən edilib. Ümumilikdə, dövlət dəstək proqramlarının maliyyə həcmi ÜDM-in 3 faizi qədər, 2,5 milyard manat müəyyənəşdirilib.

İN-in qiymətləndirmələrinə əsasən, pandemiya dövründə neqativ proseslər 11 fəaliyyət istiqamətinə 100 faiz təsir edib. Bunlar ictimai işə, xidmət, turizm, hotellər və mallar, əyləncə, nəqliyyat və s. sahələrdir. Daha 9 fəaliyyət istiqaməti isə pandemiya dövründə əhəmiyyətli mənfi təsirə məruz qalıb.

Bütövlükdə, İN tərəfindən hazırlanmış pandemiya zərər çəkmiş fəaliyyət sahələri üzrə iqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatına¹³ 385 sayda iqtisadi fəaliyyət növü daxil edilib. Bu təsnifat əsasında fəaliyyət kodları dəstək proqramı siyahısına salınan sahibkarlara dövlət yardımı göstərilməsi nəzərdə tutulsa da, siyahıda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesi istisna olmaqla, kənd təsərrüfatı istehsalını əhatə edən 4 fəaliyyət sahəsi var: Lifli bitkilərin becərilməsi, Pambığın becərilməsi, Güllərin və onların toxumlarının becərilməsi, Barama qurdunun yetişdirilməsi və barama istehsalı.

Beləliklə də, aqrarda sektor istehsalçıları pandemiya zərər çəkən sahibkarlıq subyektlərinin siyahısına daxil edilmədiyindən verilən dəstəklərdən faydalana bilməyib. Əslində, torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad olunan kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün pandemiya zərərindən qorunmaq məqsədilə müddətli işçilərin əmək haqları ilə bağlı maliyyə dəstəyi, vergi güzəştləri və vergi tətilləri ciddi fayda verməyəcəkdi. Çünki ötən ilin noyabrın 1-i vəziyyətinə müddətli işçilərin tərkibində kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sahələrində çalışan müddətli işçilər 3,5 faiz təşkil edir. Bu da aqrar sektorda əmək münasibətlərinin rəsmiləşdirilməməsi ilə bağlıdır.

¹³ Pandemiya zərər çəkmiş fəaliyyət sahələri üzrə iqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatı,

<https://banco.az/az/news/pandemiyadan-zerer-cekmis-hansi-fealiyyet-sahelerine-destek-verilecek-siyahi>

Sadalanan arqumentlərdən belə nəticə çıxarmaq mümkündür ki, pandemiya dövründə kənd təsərrüfatı istehsalçılarının müdafiəsi üçün xüsusi dəstək proqramlarının hazırlanması vacib idi.

Dövlət dəstəyindən məhrum olan kənd təsərrüfatı istehsalçılarının xüsusi karantin rejimində qarşılaşdığı bür sıra çətinliklərin aradan qaldırılması istiqamətində Nazirlər Kabineti (NK) mövcud qərarlarında ciddi dəyişikliklər etdi. Öncə “Koronavirus (COVID-19) infeksiyasının Azərbaycan Respublikasının ərazisində geniş yayılmasının qarşısının alınmasına dair əlavə tədbirlər haqqında” NK-nın 2020-ci il 2 aprel tarixli 124 nömrəli Qərarında dəyişiklik edildi, sonra NK 4 aprel 2020-ci il tarixli qərarı ilə təsdiqlənən “Kənd təsərrüfatı və yardımçı sahələrdə fəaliyyət göstərən şəxslərin hərəkəti ilə bağlı Təlimat” təsdiq olundu¹⁴.

Təlimat xüsusi karantin rejimi dövründə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı ilə məşğul olan şəxslərin, o cümlədən yardımçı sahələrdə (xammal, istehsal vasitələrinin (gübrə, pestisid, toxum, baytarlıq preparatlarının, bitki mühafizə vasitələrinin, texnika və materialların, aqrokimyəvi maddələrin) istehsalı, idxalı, satışı və aqrotexniki xidmətlərin göstərilməsi) fəaliyyət göstərən şəxslərin hərəkəti ilə bağlı qaydaları müəyyən edirdi.

Xüsusi karantin rejimi dövründə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı ilə məşğul olan şəxslərin və yardımçı sahələrdə fəaliyyət göstərən şəxslərin hərəkətinə aşağıdakı hallarda yol verildirdi:

- *kənd təsərrüfatı məhsullarının və xammalının istehsalı, idxalı, tədarükü, təchizatı, saxlanması, daşınması, emalı, satışı, utilizasiyası ilə bağlı fəaliyyət;*
- *heyvandarlıq sahəsində fermer fəaliyyəti: baytarlıq tədbirlərinin aparılması, heyvanların yemlənməsi, məhsullarının toplanması, daşınması (heyvan və ya məhsul), satışı, kəsilməsi, soyuducuya yığılması, utilizasiyası; iri və xırda buynuzlu heyvanların qış otlaqlarından yay otlaqlarına aparılması;*
- *bitkiçilik sahəsində fermer fəaliyyəti: şum, səpin, əkin, suvarma, budama və digər aqrotexniki qulluq (dərmanlama, gübrələmə və s.), məhsul yığılı, daşınması, anbara yığılması;*
- *gübrə, pestisid, toxum, baytarlıq preparatlarının, bitki mühafizə vasitələrinin, suvarma və kənd təsərrüfatı texnika və materiallarının, aqrokimyəvi maddələrin istehsalı, idxalı, daşınması, satışı, qurulması və tətbiqi;*
- *aqrotexniki və baytarlıq xidmətlərinin göstərilməsi;*
- *heyvanlar üçün yem satış məntəqələrinin fəaliyyəti.*

Sənəddə sadalanan sahələr üzrə fəaliyyət göstərən aşağıdakı şəxslərin rayon və şəhərdaxili, habelə rayonlar və şəhərlərarası hərəkətinə icazə verildirdi:

- *fermerlər (kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları);*

¹⁴ <http://e-qanun.gov.az/framework/44832>

- *tədarükçülər və təchizatçılar;*
- *aqronomlar;*
- *baytar həkimlər;*
- *zootexniklər;*
- *süni mayalanma mütəxəssisləri;*
- *mövsumi işçilər (budama, alaqlama, məhsul yığımu və s. sahələrdə);*
- *mexanizatorlar (kənd təsərrüfatı texnikalarını idarə etmək hüququ olan şəxslər);*
- *Həmin sahələr üzrə fəaliyyət göstərən şəxslərin işçiləri.*

Təlimata uyğun olaraq qeyd edilən şəxslərlə birgə onların istifadəsində olan nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinə də icazə verilirdi. Hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər –Təlimatda göstərilən sahələrdə fəaliyyət göstərəcək əməkdaşları barədə məlumatları elektron imza vasitəsilə “icaze.e-gov.az” portalına daxil etdikdən sonra onların şəhərlərarası, rayonlararası, habelə rayon daxilində hərəkətinə (nəqliyyat vasitələri ilə birgə) yol verilirdi. Bunlar istisna olmaqla, digər şəxslərin hərəkəti aşağıdakı qaydada həyata keçirilirdi:

- *olduğu kənd daxilində – sərbəst qaydada;*
- *olduğu rayon daxilində (kəndlərarası, rayon-kənd, kənd-rayon) – yerli icra hakimiyyəti orqanlarının ərazi nümayəndəliklərinin arayışı ilə;*
- *rayonlar arasında – mexanizator, “Elektron Kənd Təsərrüfatı” informasiya sistemində (EKTİS) qeydiyyatdan keçmiş fermer, təchizatçı, tədarükçü – olduğu rayon dövlət aqrar inkişaf mərkəzinin (DAİM), digərləri – olduğu rayon yerli icra hakimiyyəti orqanının arayışı ilə;*
- *Bakı-Sumqayıt şəhərləri – rayon arasında – Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin (KTN) yanında Aqrar Xidmətlər Agentliyi və Azərbaycan Respublikası Qida Təhlükəsizliyi Agentliyinin arayışı ilə.*

Göründüyü kimi, Təlimat fermerlərə kənd arasında sərbəst hərəkətlər etmək hüququ verirdi, lakin onlar kəndlərarası hərəkət və rayona gedib-gəlmək üçün kənd icra nümayəndəsindən, rayonlararası hərəkət üçün isə mexanizatorlar və Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemində qeydiyyatdan keçmiş fermer, təchizatçı və tədarükçülər rayon DAİM-indən, digərləri isə rayon icra hakimiyyət orqanından arayış almalı idilər. Bu qərar 15 may 2020-ci ilədək qüvvədə oldu və 5 may 2020-ci il tarixli, 176 nömrəli NK Qərarı¹⁵ ilə ləğv edildi.

¹⁵ Azərbaycan Respublikasının ərazisində xüsusi karantin rejimi ilə əlaqədar tətbiq edilən bəzi məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı <http://e-qanun.az/framework/45058>

27 aprel 2020-ci il tarixindən məhdudiyyətlərin¹⁶ bir qismi yumşaldıldı, beləliklə də gül və bitki məhsullarının, kənd təsərrüfatı texnikasının, ehtiyat hissələrinin və avadanlıqlarının və gübrə və aqrokimyəvi məhsulların satışı xidmət sahələrində fəaliyyət bərpa olundu.

Bununla belə, pandemiyanın ilk aylarında kənd təsərrüfatı məhsullarının Bakı şəhərinə daşınması sahəsində problemlər üzə çıxdı. Bu problemi tənzimləmək istəyən NK-nın müvafiq qərarına görə, orta və böyük tonnajlı yük maşınları ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının rayonlar arasında, o cümlədən rayonlardan Bakı və digər böyük şəhərlərə daşınmasını təchizatçı özü fərdi qaydada və nəqliyyat şirkətləri həyata keçirə bilərdi. Bu işi həyata keçirən VÖEN-li fərdi sahibkar və yük daşıyan nəqliyyat şirkətlərindən icazə.gov.az vasitəsi ilə icazə almaq tələb olunurdu. Bu icazə alındıqdan sonra yüklər sərbəst daşına bilərdi. Lakin kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınması ilə məşğul olan təchizatçının VÖEN-i olmadığıda, orta və iri tonnajlı yük maşını ilə kənd təsərrüfatı məhsullarını Bakıya gətirmək üçün ondan yerli icra hakimiyyəti orqanının arayışı tələb olunurdu¹⁷.

Müşahidələrimiz və araşdırmalarımız bunu deməyə əsas verir ki, məhsullarının daşınmasını və satışını özləri həyata keçirən fermerlərin və kənd təsərrüfatı məhsullarını iri şəhərlərdəki topdansatış mərkəzlərinə və bazarlara çatdırmaqla məşğul olan vasitəçilərin əksəriyyəti vergi uçotuna durmadığından sərt karantin tədbirlərinin tətbiqi dövründə böyük çətinliklərlə üzləşiblər.

Həmin dövrdə KTN-dən verilən geniş açıqlamada¹⁸ bildirilirdi ki, koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar ölkədə karantin rejimi elan olunmasının kənd təsərrüfatına mənfi təsiri yoxdur. KTN-nin açıqlamasında o da deyilirdi ki, fermerləri narahat edən məsələ texnikanın bir rayondan digərinə daşınması ilə bağlı idi, ancaq elə bir maneə yoxdur.

Açıqlamadan belə məlum olurdu ki, karantin normalarına ciddi şəkildə riayət etməklə, bölgələrdə səyyar gübrə satışları problemsiz həyata keçirilir, yeganə narahatlıq yaradan məsələ 10 nəfərdən artıq şəxsin bir yerə toplaşmaması qərarıdır: "NK-nın 2020-ci il 18 maydan müəyyənləşdirdiyi karantin qaydalarına¹⁹ görə, 10 nəfərdən artıq şəxsin bir yerə toplaşmasının qadağan edilməsi kənd təsərrüfatı istehsalçıların fəaliyyətinə məhdudlaşdırıcı təsir edib. Bu məsələyə də aydınlıq gətirən KTN bildirdi ki, hazırda yazlıq əkinə hazırlıq prosesi gedir. Əkin-səpin prosesində bir-iki nəfər iştirak edir. Burada kütləvilik yoxdur. Kütləvilik yalnız çoxillik əkinlərdə ola bilər. Bu da təxminən may ayının sonu iyunun

¹⁶ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargahın məlumatı
<https://nk.gov.az/az/article/822/>

¹⁷ Nazirlər Kabineti: Kənd təsərrüfatı məhsulunu Bakıya arayışla da gətirmək olar
<https://fed.az/az/biznes/nazirler-kabineti-kend-teserrufati-mehsulunu-bakiya-arayisla-da-getirmek-olar-77936>

¹⁸ Koronavirus ölkənin kənd təsərrüfatına necə təsir edəcək?
<http://kaspi.az/az/koronavirus-lkenin-kend-teserrufatina-nece-tesir-edecek>

¹⁹ Azərbaycan Respublikasının ərazisində xüsusi karantin rejimi ilə əlaqədar tətbiq edilən bəzi məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı <http://e-qanun.az/framework/45058>

əvvəllərinə təsadüf edir. Gələcəkdə necə təsir göstərəcəyini zaman göstərəcək. Çünki proseslər günbəgün dəyişir”.

Pandemiya dövründə “Koronavirus pandemiyası şəraitində və sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının mikrokreditlərlə təminatının yaxşılaşdırılması üçün vəsait ayrılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı²⁰ da imzalanıb. Sərəncamla koronavirus pandemiyası şəraitində və sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə vəsaitinə ehtiyacının qarşılınması məqsədilə aqrar sektorda təminatı mikrokreditlərin verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan Azərbaycan Respublikasının KTN yanında Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyinə (AKIA) 30 milyon manat ayrılıb.

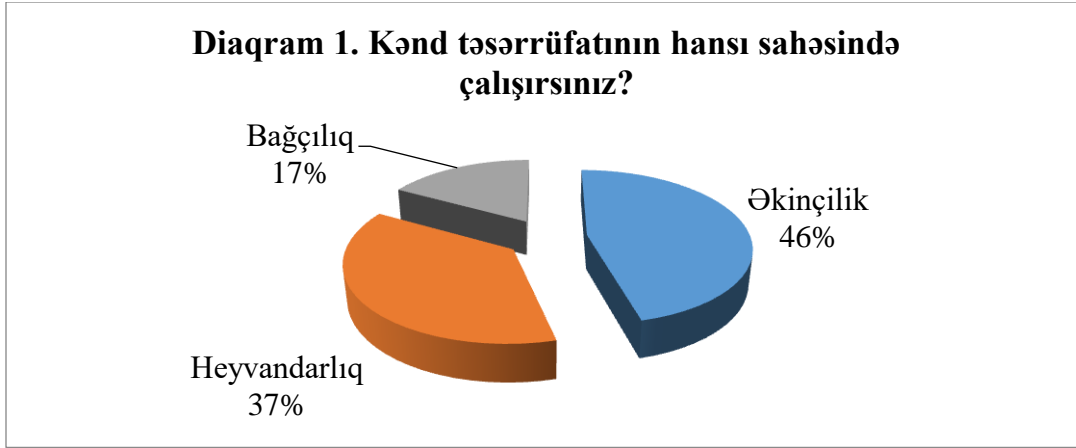
2020-ci ilin sentyabr ayına olan rəsmi məlumatlara görə AKIA-nın vəsaitləri hesabına 1895 fermerə 18 milyon manatadək mikrokredit verilib. Mikrokreditlərin 15 milyon manatı heyvandarlıq sahəsi ilə məşğul olanlara ayrılıb. Ümumilikdə, 2020-ci ilin ötən dövrü ərzində Agentlik kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına bütün kredit növləri üzrə 51 milyon manatadək kredit ayırıb.

3. Pandemiyanın kənd təsərrüfatına təsirlərinin öyrənilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı istehsalçıları arasında keçirilmiş sorğunun nəticələri

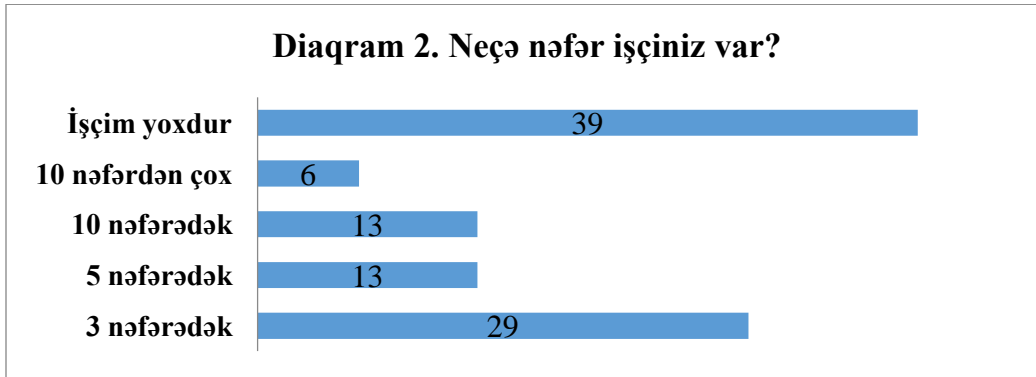
Pandemiyanın kənd təsərrüfatı istehsalçılarının fəaliyyətinə təsirlərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə hər birində 25 respondent olmaqla, dörd rayonda (Salyan, Saatlı, Sabirabad və İmişli) 100 fermer arasında sorğu keçirilib. Respondentlər təsadüfi seçmə yolu ilə müəyyənləşdirilib, ancaq onların 30%-nin qadın olması təmin edilib. Sorğuya cəlb olunan kənd təsərrüfatı istehsalçılarından pandemiya dövründə qarşılaşdıqları əsas çətinliklər, sərt karantin rejiminin vurduğu ziyanlar, KTN-nin dəstəyinin yetərli olub-olmaması, gələcəklə bağlı planları və digər mühüm məsələlər barədə rəyləri soruşulub. Sorğu anketi 10 sualdan ibarətdir.

Sorğuya cəlb olunan kənd təsərrüfatı istehsalçılarının 46 faizi əkinçiliklə, 37 faizi heyvandarlıqla, 17 faizi isə bağçılıqla məşğul olur. Sorğunun əhatə etdiyi rayonlarda fermerlər əsasən əkinçilik, maldarlıq və bağçılıqla məşğul olduqlarından sorğu iştirakçıları arasında toxumçuluq, tingçilik və baramaçılıqla məşğul olan fermerə təsadüf olunmayıb.

²⁰ Koronavirus pandemiyası şəraitində və sonrakı dövrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının mikrokreditlərlə təminatının yaxşılaşdırılması üçün vəsait ayrılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 14 aprel 2020-ci il <https://president.az/articles/36524>

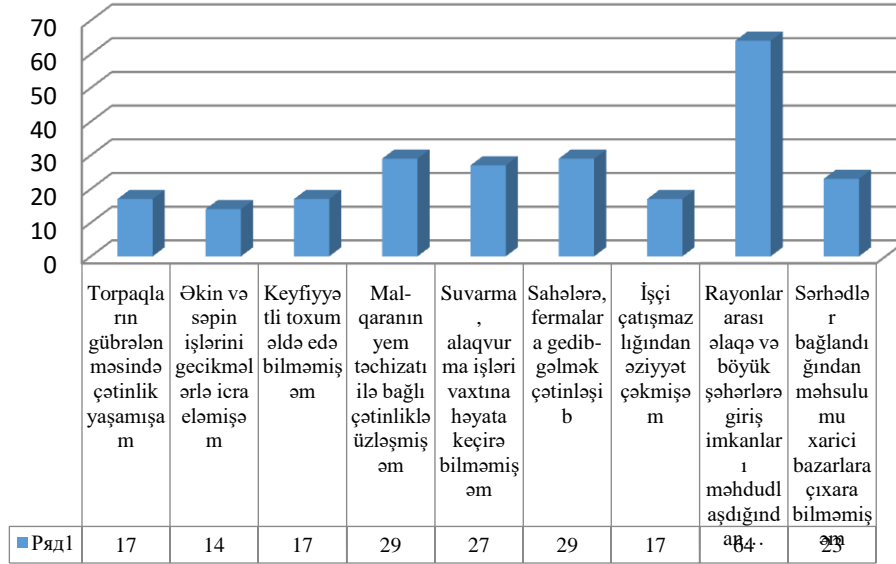

Sorğuya cəlb olunan fermerlərdən onların neçə işçisinin olması da soruşulub. Adətən, kiçik təsərrüfatlarda əlavə işçilərə ehtiyac olmur, onlar ailə təsərrüfatı kimi fəaliyyət göstərirlər. Buna görə də rəyi soruşulanların 39 nəfəri işçisinin olmadığını bildirib. 29 nəfər “3 nəfərədək işçim var” cavabını seçib. 13 nəfərin 5 nəfərədək, 13 nəfərin isə 10 nəfərədək işçisi var. 10 nəfərdən çox işçisi olan respondentlərin sayı isə 6 nəfərdir.

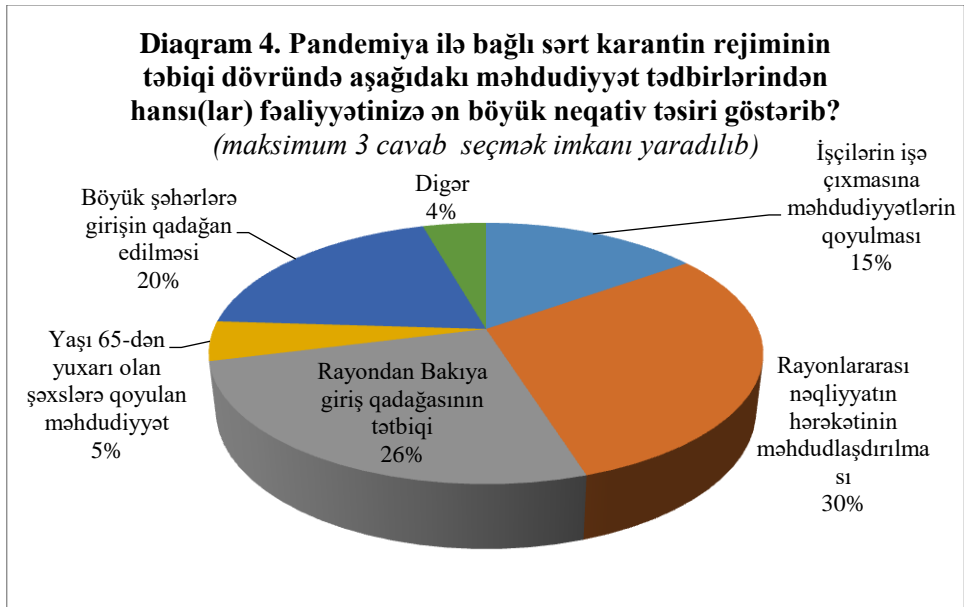
Fermerlərə “Pandemiya ilə bağlı tətbiq edilən məhdudiyət Sizin kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyətinizə hansı şəkildə təsir edib?” sualı ilə müraciət edilib və onlardan təklif edilən 10 cavabdan maksimum 3-ü seçmək xahiş olunub. Respondentlərin ən çox seçdikləri cavab “Rayonlararası əlaqə və böyük şəhərlərə giriş imkanları məhdudlaşdırıldığından məhsulumu tam şəkildə yerli bazarda sata bilməmişəm” olub: 64 dəfə. “Mal-qaranın yem təchizatı ilə bağlı çətinliklə üzləmişəm” və “Sahələrə, fermalara gedib-gəlmək çətinləşib” cavablarının hər biri 29 dəfə, “Suvarma, əlaqurma işlərini vaxtında həyata keçirə bilməmişəm” cavabı isə 27 dəfə seçilib. “Sərhədlər bağlandığından məhsulumu xarici bazarlara çıxara bilməmişəm” cavabı 23 dəfə qeyd olunub. “Torpaqların gübrələnməsində çətinlik yaşamışam”, “Keyfiyyətli toxum əldə edə bilməmişəm”, “İşçi çatışmazlığından əziyyət çəkmişəm” cavablarının hər biri isə 17 dəfə seçilib. “Əkin və səpin işlərini gecikmələrlə icra eləmişəm” deyənlər isə 14 nəfər olub.

Diaqram 3. Pandemiya ilə bağlı tətbiq edilən məhdudiyət Sizin kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyətinizə hansı şəkildə təsir edib? (Maksimum 3 cavab seçmək imkanı verilib)

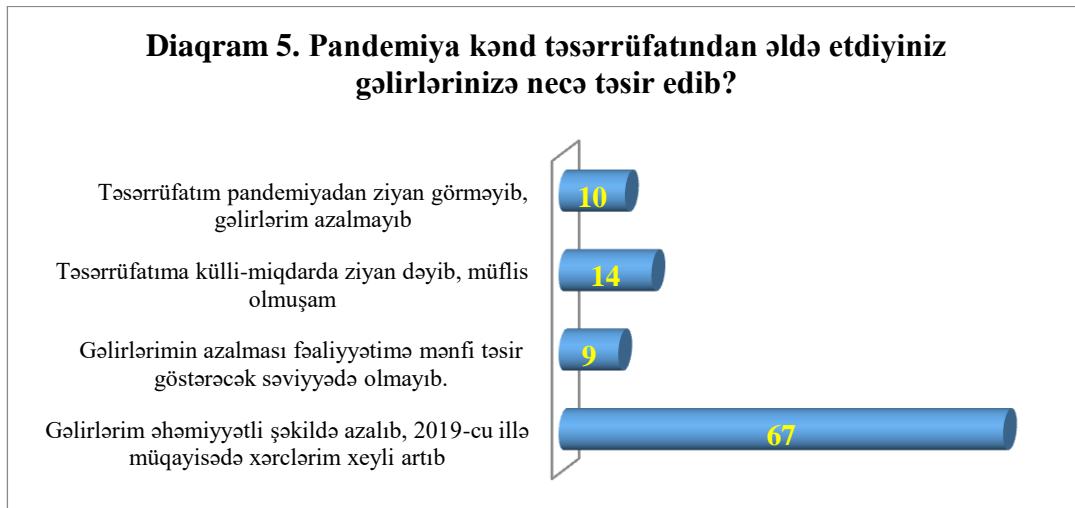

Sorğu vasitəsilə Azərbaycan hökumətinin qərarı nəticəsində pandemiya ilə bağlı tətbiq olunan hansı məhdudlaşdırıcı tədbirin kənd təsərrüfatı istehsalçılarının fəaliyyətinə daha çox ziyan vurməsi müəyyənləşdirilməyə çalışılıb. Ona görə də fermerlərə **“Pandemiya ilə bağlı sərt karantin rejiminin tətbiqi dövründə aşağıdakı məhdudiyət tədbirlərindən hansı(lar) fəaliyyətinizə ən böyük neqativ təsiri göstərib?”** sualı ünvanlanıb və təklif olunan cavablardan maksimum 3-nü seçmək imkanı yaradılıb. **Ən çox seçilən cavab** “Rayonlararası nəqliyyatın hərəkətinin məhdudlaşdırılması” olub: 61 dəfə.

“Rayondan Bakıya giriş qadağasının tətbiqi”ni 53 nəfər, “Böyük şəhərlərə girişin qadağan edilməsi”ni isə 40 nəfər seçib. “İşçilərin iş çıxmasına məhdudiyətlərin qoyulması” və “Yaşı 65-dən yuxarı olan şəxslərə qoyulan məhdudiyət” cavabları da müvafiq olaraq 31 dəfə və 10 dəfə seçilib. Eyni zamanda, 9 nəfər təkif olunan cavablardan fərqli öz variantlarını deyiblər. Belə cavablar işərisində “Polisin sərt nəzarət sistemi tətbiq etməsi”, “Kənd təsərrüfatı ilə bağlı xidmət müəssisələrinin (Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC, DAİM və sair) karantinlə bağlı fəaliyyətini məhdudlaşdırması” diqqəti çəkib.

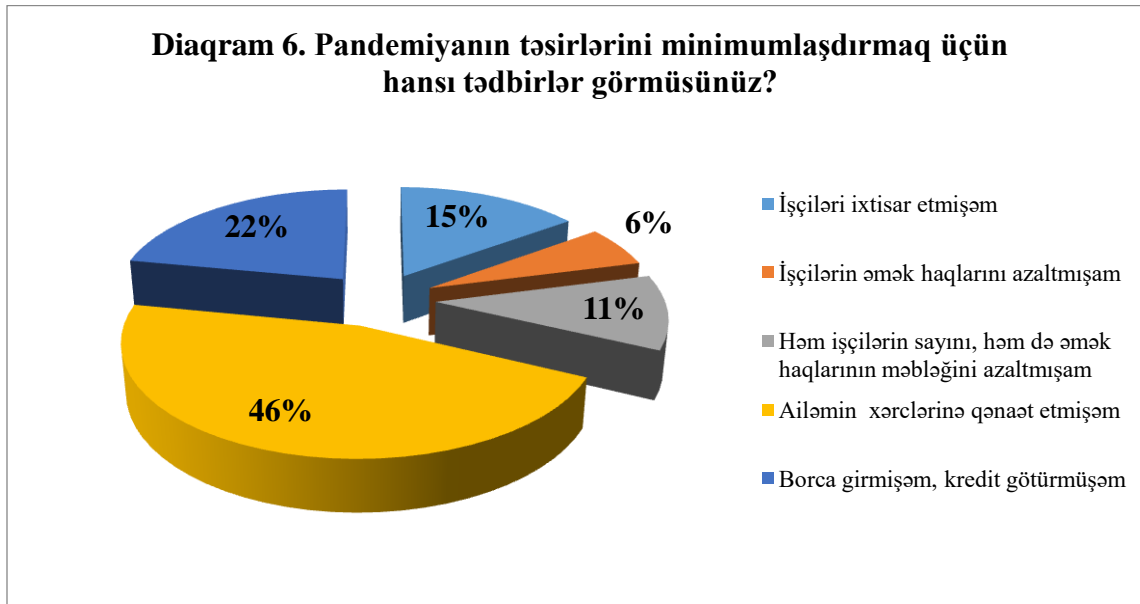

“**Pandemiya kənd təsərrüfatından əldə etdiyiniz gəlirlərinizə necə təsir edib?**”sualına rəyi soruşulan fermerlərin 67 faizi “Gəlirlərim əhəmiyyətli şəkildə azalıb, 2019-cu illə müqayisədə xərclərim xeyli artıb” cavabını veriblər. Respondentlərin 14 faizi “Təsərrüfatıma külli-miqdarda ziyan dəyib, müflis olmuşam”, 9 faizi “Gəlirlərimin azalması fəaliyyətimə mənfi təsir göstərəcək səviyyədə olmayıb” deyiblər. Maraqlıdır ki, pandemiyanın mənfi təsirlərini öz işgüzar fəaliyyətində hiss etməyənlər də olub. Sorğuya cəb olunanların hər on nəfərindən birinin (10%) təsərrüfatı pandemiya dan ziyan görməyib, gəlirləri azalmayıb.

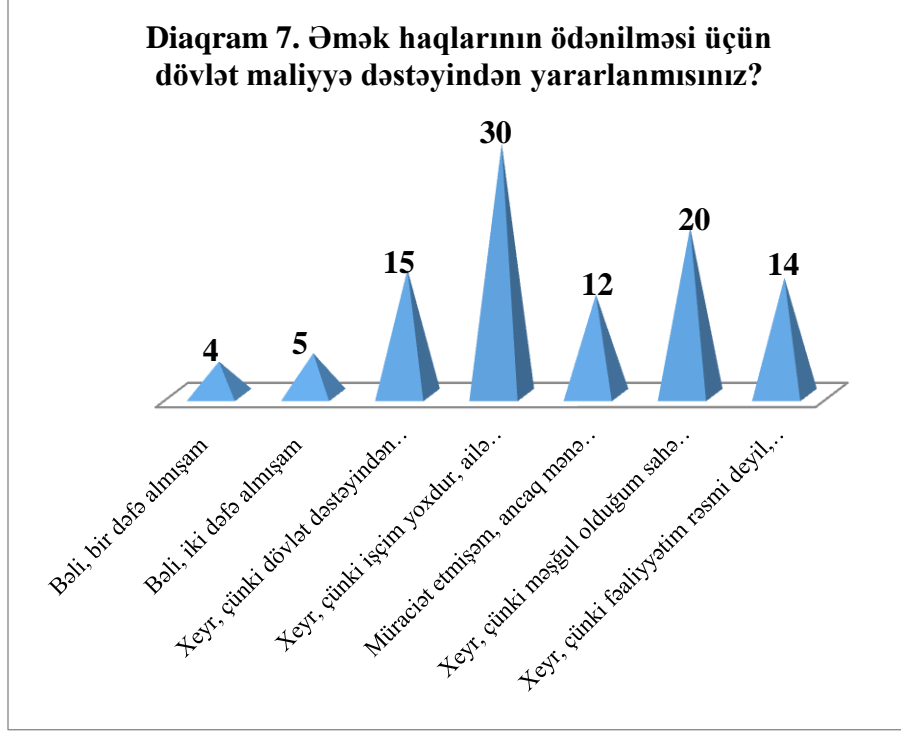
Sorğu iştirakçılarının 46 faizi “**Pandemiyanın təsirlərini minimumlaşdırmaq üçün hansı tədbirlər görmüsünüz?**”sualına “Ailə təsərrüfatımın xərclərinə qənaət etmişəm” cavabını verib. Pandemiyanın təsirlərini öz imkanları hesabına zərərsizləşdirmək istəyən respondentlərin 22 faizi borca

girib, kredit götürüb, 15 faizi çıxış yolunu işçilərin sayını ixtisar etməkdə görüb, 11 faizi həm işçilərin sayını, həm də əmək haqlarını azaldıb, 6 faizi isə yalnız işçilərin əmək haqlarını aşağı salıb.

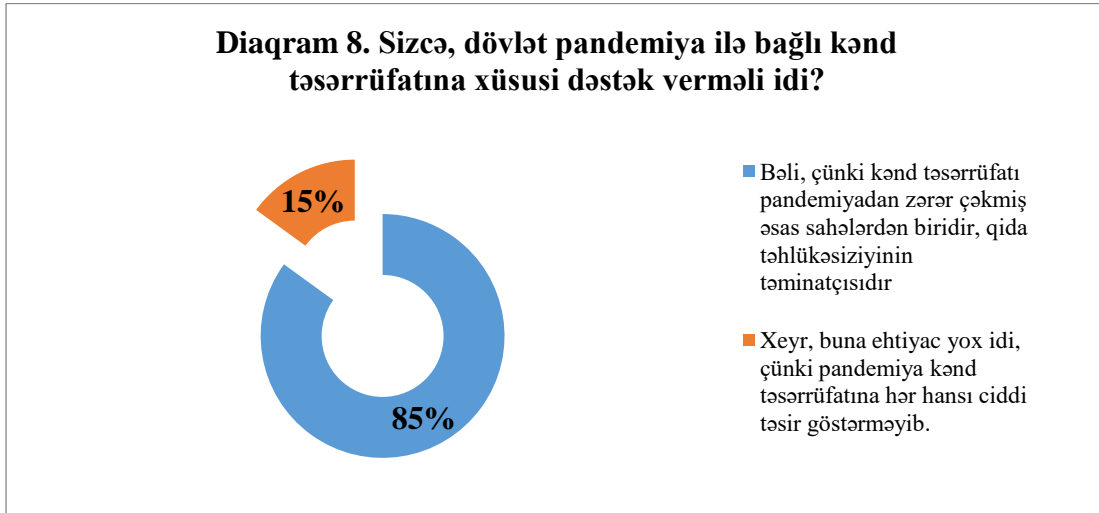

Azərbaycan hökuməti pandemiya zərər çəkmiş sahələrə əmək haqlarının ödənilməsi üçün maliyyə dəstəyi göstərüb. Bununla bağlı İN yardım nəzərdə tutulan iqtisadi fəaliyyət növlərinin siyahısını təsdiq edib. Siyahıda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesi istisna olmaqla, kənd təsərrüfatı istehsalını əhatə edən 4 fəaliyyət sahəsi var: Lifli bitkilərin becərilməsi, Pambığın becərilməsi, Güllərin və onların toxumlarının becərilməsi, Barama qurdunun yetişdirilməsi və barama istehsalı. Fermerlərin dəstəkdən faydalanması vəziyyətini öyrənmək üçün sorğuda respondentlərə **“Əmək haqlarının ödənilməsi üçün dövlət maliyyə dəstəyindən yararlanmısınız?”** sualı da ünvanlanıb. Sorğuya cəlb olunanların 9 faizi bu maliyyə dəstəyini alıb. Onların 4 faizi 1 dəfə, 5 faizi isə 2 dəfə yardım alıb.

Almaniyalı respondentlərin 91 faizini təşkil edib. Səbəblər müxtəlifdir. Sorğu iştirakçılarının 30 faizi ona görə dövlət dəstəyindən kənarda qalıb ki, ailə kəndli təsərrüfatının üzvüdür, rəsmi işçisi yoxdur, 15 faizinin isə belə bir dəstəyin verilməsindən xəbəri olmayıb. Respondentlərin 20 faizinin fəaliyyət sahəsi dəstəklə əhatə olunan sahələrdən kənardır. Rəyi soruşulan fermerlərin 12 faizinin dəstəklə bağlı müraciətinə müxtəlif səbəblərdən imtina verilib, 14 faizi isə fəaliyyəti rəsmi olmadığına, Vergilər Nazirliyində dövlət qeydiyyatından keçmədiyinə görə yardımdan kənarda qalıb.

Sorğuda iştirak edən kənd təsərrüfatı istehsalçılarından **“Dövlət pandemiya ilə bağlı kənd təsərrüfatına xüsusi dəstək verməli idi?”** sualı da soruşulub. Respondentlərin 85 faizi bu suala “Bəli, çünki kənd təsərrüfatı pandemiya zamanı zərər çəkmiş əsas sahələrdən biridir, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təminatçısıdır” cavabını verib, 15 faizi isə “Xeyr, buna ehtiyac yox idi, çünki pandemiya kənd təsərrüfatına hər hansı ciddi təsir göstərməyib” cavabı ilə mövqeyini ifadə edib.

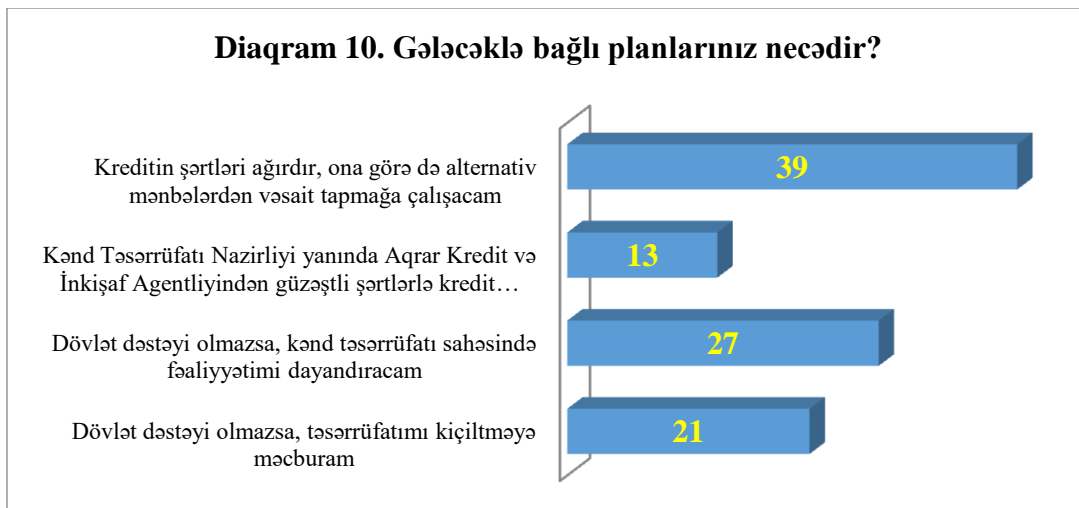

Sorğuya cəlb olunan kənd təsərrüfatı istehsalçılarından **pandemiyanın təsirlərinin azaldılması ilə bağlı KTN-nin fəaliyyətinə münasibət** də öyrənilib. Respondentlərin 66 faizi “Aşağı

qiymətləndirirəm, müraciətlərimizə cavab vermədilər, problemlərimizin həlli ilə bağlı dəstək göstərmədilər” deyib, 25 faizi isə müvafiq qurumun fəaliyyətini orta qiymətləndirib: “Bəzi məsələlərlə bağlı müraciətlərimiz cavabsız qaldı, problemlərimiz həll olunmadı”. Sorğuya cəlb olunanların 9 faizi isə “Yüksək qiymətləndirirəm, nazirliyin rayon idarələri (DAİM) problemlərimizi öyrənib, lazım olan dəstəyi göstərdilər” cavabını verib.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarından gələcəklə bağlı planları barədə də soruşulub. Rəyi soruşulanların 39 faizi “Kreditin şərtləri ağırdır, ona görə də alternativ mənbələrdən vəsait tapmağa çalışacam” cavabını verib, dövlət dəstəyi olmazsa, respondentlərin 27 faizi çıxış yolunu kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyətini dayandırmaqda, 21 faizi isə təsərrüfatını kiçiltməkdə görür. Sorğuya cəlb olunanların 13 faizi isə KTN yanında AKİA-dan güzəştli şərtlərlə kredit götürməyi planlaşdırır.

4. Aqrar sektora dövlət dəstəyi sahəsində beynəlxalq təcrübə

Pandemiyanın aqrar sektora təsiri vəziyyətinin öyrənilməsi göstərir ki, COVID-19 pandemiyası inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, kiçik istisnalarla bütün ölkələrdə kənd təsərrüfatına birmənalı şəkildə mənfi təsir göstərib. Bəzi ölkələrdə kənd təsərrüfatına ayrıca dövlət dəstək tədbirləri nəzərdə tutulsa da, əmək haqlarının bir hissəsinin ödənilməsi, işsizlərə dəstək paketləri, kommunal xidmətlərin və internet haqqının ödənilməsinin təxirə salınması kimi ümumilikdə iqtisadiyyata və vətəndaşlara yönələn proqramlar aqrar sektoru da əhatə edib.

Karantin rejiminin tətbiqi ilə bağlı **Avropa Birliyi (AB) ölkələrində** ərzaq istehsalı-satışı zəncirində böyük problemlər müşahidə olunub ki, bura işçi qüvvəsi, nəqliyyat, məhsulların saxlanması, satış və pul vəsaitlərinin hərəkəti daxildir. Pandemiyanın ilk aylarında kənd təsərrüfatı sektorunda əksəriyyəti miqrantlardan ibarət olan mövsümi işçilərin çatışmaması aqrar fəaliyyətlərdə müvəqqəti fasiləyə səbəb olub. AB ölkələrinin hökumətləri problemin həlli məqsədilə mövsümi işçilərin ölkədə qalması üçün onların iş icazəsi alması və iş icazəsi müddətlərinin uzadılması prosedurlarını sadələşdirib. Xüsusilə, pandemiyanın ilk aylarında qoyulan məhdudiyətlər nəticəsində kənd təsərrüfatında kəskinləşən problemlər sonrakı aylarda hökumətlərin həyata keçirdiyi yumşaldıcı tədbirlər sayəsində aradan qaldırılıb, ancaq maliyyə çatışmazlığı ilə bağlı problem bir müddət özünü göstərib.²¹

Xüsusilə, ixrac məhsulları istehsal edən kənd təsərrüfatı istehsalçıları idxalçı ölkələr tərəfindən ərzaq məhsullarının təhlükəsizliyinə nəzarətin gücləndirilməsi səbəbindən pandemiyanın ilk dövrlərində ziyana düşüblər. **Qərbi Balkan ölkələrində** qoyun əti istehsalı və ixracı sahəsində ixtisaslaşmış fermer təsərrüfatları və **Türkiyənin** meyvə-tərəvəz ixrac edən kənd təsərrüfatı istehsalçıları xarici ticarətə qoyulan məhdudiyətlərdən neqativ təsirləniblər. Sonradan “yaşıl koridorlardan” istifadə və ölkələrarası yük daşınmasında tətbiq edilən yumşalmalar iyunda vəziyyətin normallaşmasına imkan verib.

Çin hökumətinin COVID-19-un kənd təsərrüfatına təsirini neytrallaşdırmaq üçün apardığı mübarizə tədbirləri əsasən yeddi aspekti əhatə edib. Bura aşağıdakılar daxildir: kənd təsərrüfatı istehsalının və fermerlərin işinin bərpası (32,62%), maliyyə dəstəyi (15,94%), kənd təsərrüfatı istehsalının sabitləşdirilməsi (13,05%), kənd təsərrüfatı məhsullarının satışını təşviq etmək (12,28%), subsidiyalar (11,54%), kənd təsərrüfatı texnikalarının səmərəli idarə olunması (8,68%), fermerlərə yoxsulluğun azaldılması istiqamətində verilən dəstək (5,89%)²².

Ukraynada pandemiya səbəbindən bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı aşağı düşüb, 2020-ci ildə ölkə iqtisadiyyatı 5% kiçilib. Aqrar sektor karantin və loqistik məhdudiyətlərlə bağlı işini yenidən qurmağa məcbur olub. Aqrar sektora dövlət dəstəyinin artırılması məqsədilə kənd təsərrüfatı

²¹ <http://www.fao.org/3/ne001ru/ne001ru.pdf>

²² The influence of COVID-19 on agricultural economy and emergency mitigation measures in China: A text mining analysis, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7584181/>

təyinatlı torpaqların açıq bazarının yaradılması ilə bağlı qanun layihəsi hazırlanaraq Ali Radaya təqdim edilib.²³ Aqrar sektorun inkişafına məhdudiyyətlər yaradan digər məsələ loqistika problemi olduğundan çay daşımalarına əlavə investisiya yatırılıb ki, bu da avtoyollarla və dəmir yolu ilə daşımalardakı yükü əhəmiyyətli şəkildə aradan qaldırmağa imkan verib.

Bundan əlavə, Ukraynanın dövlət büdcəsi xərclərinin demək olar ki, bütün istiqamətlərində pandemiya ilə əlaqədar ixtisarlara aparılsa da, aqrar sektora yönələn dövlət dəstək proqramlarının həcmi azaldılmayıb. Əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi dövlət büdcəsindən bu istiqamətə 4 milyard Ukrayna qriwnası (142 mln. dollar) xərclənib. Onun yarısından bir az çoxu heyvandarlığa və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına, digər yarısı isə bitkiçiliyə, kənd təsərrüfatı texnikasından və sığortadan istifadə haqqının bir hissəsinin kompensasiya edilməsinə və güzəştli kreditlərin verilməsinə yönəldilib.²⁴

Rusiyada aqrar sektora 2020-ci ildə 308,5 mld. rubl (5,1 mld. dollar) dövlət dəstəyi verilib. Bu dəstək, əsasən kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılmasına və fermerlərin pandemiya ilə bağlı xərclərinin kompensasiya edilməsinə yönəlib. Bundan əlavə, 2020-ci ildə aqrar sahəyə 480 mld. rublluk (6,4 mld. dollar) “qısa” kreditlər, 100 mld. rublluk isə (1,3 mld. dollar) investisiya kreditləri verilib.²⁵ Rusiyada kiçik təsərrüfatlarla bağlı həyata keçirilən dəstək tədbirləri isə yetərli olmayıb.²⁶

Qazaxıstanda aqrar sektora yönələn dəstək tədbirlərinin əsasında ağır pandemiya şəraitində kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə əlçatanlığının təmin edilməsi dayanıb. Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının təminatlı alışı mexanizmi yaradılıb. Daxili tələbatı ödəmək üçün fermerlərdən 365 min ton kənd təsərrüfatı məhsulu alınıb. Fermerlərlə bağlanan forvard müqaviləsi əsasında onlardan buğda, arpa, günəbaxan, qarabaşaq yarması alınması üçün büdcədən 25 mld. Qazaxıstan təngəsi (60 mln. dollar) vəsait ayrılıb. Pandemiya dövründə, xüsusilə kiçik təsərrüfatları qorumaq üçün kənd təsərrüfatı istehsalçıları güzəştli mikrokreditlərlə (6%) maliyyələşdirilib.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına əvvəlki illərdə verilmiş kredit ödənişlərində və lizinqlə təqdim edilmiş kənd təsərrüfatı texnikasına görə ödəmələrdə möhlət verilib. Yaz əkinlərinin aparılması işlərində isə xüsusi dövlət proqramı əsasında kənd təsərrüfatı istehsalçılarına 170 mld. Qazaxıstan təngəsi (403 mln. dollar) əvəzsiz dövlət dəstəyi göstərilib.²⁷

COVID-19 pandemiyası bütün dünyada, istisnasız iqtisadiyyatın bütün sektorlarında işsizlərin sayının artmasına gətirib çıxarıb. Ona görə də əksər ölkələrdə sektorial dəstək proqramlarından əlavə, işsizliklə mübarizəyə böyük dövlət vəsaitləri xərclənib. ABŞ-da və Avropa Birliyi ölkələrində məşğulluğu

²³ <https://www.currenttime.tv/a/ucraine-rada-zakon-prodaja-zemli/30519261.html>

²⁴ <https://interfax.com.ua/news/political/650481.html>

²⁵ <https://tass.ru/ekonomika/10211607>

²⁶ <https://www.interfax.ru/russia/704591>

²⁷ <https://kapital.kz/economic/87242/saparkhan-omarov-rasskazal-o-gospodderzhke-agrariyev.html>

və işçiləri dəstəkləməyə milyardlarla vəsait yönəldilib. Hökumətlər virusun yayılmasının işçilərə təsirini azaltmaq üçün əmək bazarına dəstək proqramlarından istifadə edib. Bu proqramlar işçilərin əmək haqlarının böyük hissəsinin dövlət tərəfindən ödənilməsinə nəzərdə tutur. Bundan əlavə, biznesə, o cümlədən aqrar sektorda çalışanlara güzəştli kreditlər təqdim olunub.

Avrozonanın ən böyük iqtisadiyyatı olan **Almaniyada** iyun ayında 6,7 milyon insanın əmək haqqı dövlət dəstək proqramları vasitəsilə ödənilib.²⁸ Proqrama əsasən qısaldılmış iş saatlarında işləyən işçilərin və pandemiya səbəbindən müvəqqəti işləməyənlərin maaşlarının ən azı 60 faizi ödənilib.

Fransada karantin dövründə pandemiya əziyyəti çəkən şirkətlərin işçilərinin əmək haqlarının 84 faizini dövlət ödəyib.²⁹ Ümumilikdə, AB-də hökumətlər 40 milyon nəfərdən çox işçinin əmək haqqına yardım edib və iyulun əvvəlindən işsizliyin artması dayanıb.³⁰

Kanada hökuməti koronavirusa görə işini itirənlərə 4 ay müddətində hər ay 2000 Kanada dolları (1400 ABŞ dolları) ödəyib.³¹ Yaponiya 126 milyon vətəndaşın hər birinə 930 dollar nağd pul yardımı edib.³² Kanadanın neftlə zəngin Alberta əyalətində elektrik və qaz ödənişləri təxirə salınıb.³³ Avstraliyada 6 milyon aztəminatlı vətəndaşın hər birinə 750 dollar nağd pul ödənilib.³⁴

Pandemiya dövründə kənd təsərrüfatı sektoruna dövlət dəstəyi ilə bağlı beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi aşağıdakı ümumiləşdirmənin həyata keçirilməsinə imkan verib:

- *Fermerlərin güzəştli kreditlərlə maliyyələşdirilməsi, onlardan forvard müqavilələri vasitəsilə məhsulların alınması fəaliyyətləri genişləndirilib;*
- *Fermerlərin pandemiya səbəbindən meydana çıxan əlavə xərclərinin bir hissəsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən xüsusi proqramlar vasitəsilə kompensasiya edilib;*

²⁸ Baltic News Network, July 31, 2020, "[German economy contracts by record 10% in second quarter](https://bnn-news.com/german-economy-contracts-by-record-10-in-second-quarter-215664)", <https://bnn-news.com/german-economy-contracts-by-record-10-in-second-quarter-215664>

²⁹ Radio France Internationale (RFİ), "France extends programme to protect workers from further COVID-19 related job losses", <https://www.rfi.fr/en/france/20200910-france-extends-programme-to-protect-workers-from-further-covid-19-related-job-losses>

³⁰ "ECB's Lagarde says the worst of the coronavirus crisis has likely passed, but recovery will be a 'complicated matter'" <https://www.businessinsider.com/economic-recovery-outlook-lagarde-worst-crisis-over-recession-complicated-ecb-2020-6>

³¹ BBC News, "Canada backs \$75bn coronavirus relief bill", <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52022506>

³² "Japan declares nationwide state of emergency amid virus spread", <https://english.kyodonews.net/news/2020/04/da404143318b-urgent-japan-looks-to-expand-areas-covered-by-virus-emergency-declaration.html>

³³ NRGİ publication, "Coronavirus, the Oil Crash and Economies: How Can Governments of Oil-Dependent Countries Respond?" <https://resourcegovernance.org/blog/coronavirus-oil-crash-economies-how-governments-respond> <https://resourcegovernance.org/blog/coronavirus-oil-crash-economies-how-governments-respond>

³⁴ "Six million low-income earners to receive \$750 cash under Coalition's coronavirus stimulus", <https://www.theguardian.com/business/2020/mar/12/six-million-low-income-earners-to-receive-750-cash-under-coalitions-coronavirus-stimulus>

- *Miqrasiya proqramları vasitəsilə fermerlərin mövsümi işçi qüvvəsinə tələbatı ödənilib;*
- *Fermerlərin alternativ işçi qüvvəsinə çıxışını asanlaşdırmaq üçün digər sahələrdə ixtisas olunan işçilərin aqrar sektora yönləndirilməsi həyata keçirilib;*
- *Aqrar sahədə, qablaşdırma və emal müəssisələrində çalışan işçilərin sağlamlığı və təhlükəsizliyinin təmin olunması hökumətlər üçün prioritet təşkil edib;*
- *Aqrar sektorda biotəhlükəsizliyə əməl edilməsinə nəzarət gücləndirilib;*
- *Alternativ kanallar vasitəsilə qida məhsullarının hərəkəti asanlaşdırılıb;*
- *Tez xarab olan məhsulların gömrükdən keçirilməsi prosedurları sadələşdirilib;*
- *Fitosanitar sertifikatların elektron qaydada təqdim olunması üçün texniki imkanlar yaradılıb;*
- *Sərt karantin dövründə belə fermerlərin bazarlara girişi asanlaşdırılıb;*
- *Qida tədarükü zəncirinin dəqiq işləməsi üçün problemlərin aşkarlanması və aradan qaldırılması istiqamətində dövlət qurumlarının və sahəvi asosiasiyaların fəaliyyəti əlaqələndirilib;*
- *Restoranlar, məktəblər, otellər və iaşə müəssisələrinin bağlanması nəticəsində yaranan potensial qida artıqlığını idarə etmək üçün alternativ tədarük kanalları formalaşdırılıb.*

5. Tədqiqatın nəticələri

Pandemiyanın aqrar sektor təsirlərinin öyrənilməsi məqsədilə aparılmış tədqiqat (statistik göstəricilərin təhlili, pandemiya dövründə arar sektorla bağlı qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarının öyrənilməsi, kənd təsərrüfatı istehsalçıları arasında keçirilmiş sorğu, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və sair) aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verib:

1. Pandemiya ölkə əhalisinin ərzaqla təchizatında və məşğulluğun təmin olunmasında kənd təsərrüfatı sektorunun Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət daşdığını bir daha təsdiq edib.
2. Fermerlərin istehsal vasitələri (gübrə, pestisid, toxum, və sair) ilə təminatında problem yaranmayıb;
3. Pandemiyaya ilə birbaşa bağlı olmasa da, əkinçiliklə məşğul olan kənd təsərrüfatı istehsalçılarının suvarma suyu ilə təchizatında fasilələr yaranıb;
4. Heyvandarlıqda və quşçuluqda yemin qiymətinin bahalaşması müşahidə olunub ki, bu da hər iki sahə ilə məşğul olan fermerlərə ciddi problemlər yaradıb;
5. 2020-ci ilin yekununa görə, elektron kənd təsərrüfatı sistemində 546 mindən çox fermer qeydiyyatdan keçib, ancaq onların əksəriyyətinin Vergilər Nazirliyində (VN) rəsmi qeydiyyatı yoxdur. Bu təsərrüfatlar xərclərinin, gəlirlərinin və istehsalın uçotunu aparmırlar, heç bir dövlət qurumuna hesabat vermirlər. Bu da kənd təsərrüfatı ilə bağlı həyata keçirilən dövlət proqramlarının səmərəliliyini aşağı salmaqla yanaşı, ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının dürüst statistikasının aparılmasını, hər bir məhsul üzrə ölkədəki ehtiyatların həcmiminin

müəyyənləşdirilməsini, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi və idxaldan asılılıqla bağlı riskləri düzgün hesablamağa imkan vermir, strateji planlaşdırmanı çətinləşdirir.

6. Səmərəliliyi və şəffaf icrası birmənalı qarşılanmayan təminatlı mikro kreditləri nəzərə almasaq, pandemiya dövründə kənd təsərrüfatına digər əhəmiyyətli dövlət dəstəyi verilməyib.
7. Hazırda rəsmi statistikaya görə, fermerlərə ildə 60 milyon manatlıq kredit portfeli təqdim olunur, lakin bu sahənin ehtiyacı faktiki rəqəmdən 3 dəfə çoxdur. Eyni zamanda, kreditlərin verilməsi müxtəlif problemlərlə müşayiət olunur;
8. İşçilərin əmək haqlarının bir hissəsinin ödənilməsinə istiqamətlənən dövlət yardımı kənd təsərrüfatı istehsalçıları əhatə etməyib. Çünki bu təsnifata kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə cəmi 4 fəaliyyət kodu salınıb, üstəlik kənd təsərrüfatı istehsalçıları işçilərlə əmək münasibətlərini rəsmiləşdirmədiklərindən müvafiq yardım üçün müraciət hüququna malik olmayıblar;
9. Fərdi sahibkarlara göstərilən maliyyə dəstəyi iqtisadiyyatın bütün sektorlarına şamil olunsada, kənd təsərrüfatı istehsalçısı olan fərdi sahibkarlar dövlət vergilərindən azad olunduqları üçün bu dəstəyi ala bilməyiblər. Çünki bu dövlət dəstəyi yalnız 2019-cu ildə vergi ödəyənlərə şamil olunurdu;
10. Fermerlər ənənəvi satış bazarlarına çıxmaqda böyük çətinliklərlə qarşılaşıblar. Sərt karantin tədbirlərindən olan rayonlararası əlaqələrin və böyük şəhərlərə, o cümlədən, Bakıya və Simqayıta giriş imkanlarının məhdudlaşdırılması kənd təsərrüfatı istehsalçılarına məhsullarını yerli bazarda satmaq imkanı verməyib. Üstəlik, toyların və yasların qadağan olunması səbəbindən şadlıq saraylarının, mərasim evlərinin fəaliyyətini dayandırması, kafe-restoranların sərt karantin dövründə işləməməsi və turizm sektorunun tam gücü ilə fəaliyyət göstərməməsi səbəbindən kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbat kəskin şəkildə azalıb, məhsul artıqlığı yaranıb;
11. Pandemiya səbəbindən sərhədlərin bağlı olması fermerlərə öz məhsullarını yaxın qonşu ölkələrə, xüsusilə, Rusiya bazarlarına çıxarmağa imkan verməyib, təchizat zənciri qırılıb;
12. Pandemiya kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirlərinin ötən illə müqayisədə əhəmiyyətli şəkildə azalmasına səbəb olub. Gəlirlərin azalması məcmu tələbin kiçilməsi, istehlakın ixtisarı hesabına baş verib;
13. Bəzi bitkiçilik məhsulları üzrə əkin sahələri azalıb, məhsuldarlıq aşağı düşüb;
14. Dövlət dəstəyindən məhrum olan fermerlərin əksəriyyəti ötən 2020-ci ildə çıxış yolunu ailə təsərrüfatlarının xərclərini azaltmaqda görüblər;
15. Sorğu göstərdi ki, fermerlərin əksəriyyəti pandemiyanın kənd təsərrüfatına neqativ təsirlərinin azaldılması istiqamətində dövlətdən xüsusi dəstək proqramları gözləyirmiş;

16. Müxtəlif səbəblərdən güzəştli mikrokreditlərə çıxış imkanlarından məhrum olan fermerlər 2021-ci ildə alternativ mənbələrdən sərbəst vəsait tapmazsa, ya fəaliyyətini kiçiltmək, ya da dayandırmaq fikrindədir.

6. Siyasət təklifləri

Tədqiqatdan çıxan nəticə və tapıntılara uyğun olaraq Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar siyasətin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı siyasət təklifləri hazırlanıb:

1. Dövlətin aqrar sektora dəstəyinin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün kənd təsərrüfatı istehsalçılarının dövlət qeydiyyatına alınması işləri sürətləndirilməli, belə təsərrüfatlarda uçot və hesabatlılıq işlərinin təşkili və əmək münasibətlərinin rəsmiləşdirilməsi təmin edilməlidir. Bu, istehsalın və ehtiyatların həcmnin cari və strateji planlaşdırma zamanı nəzərə alınması üçün çox vacibdir.
2. Güzəştli və təminatlı mikrokreditlərə çıxış imkanları asanlaşdırılmalı, kredit üçün müraciət formaları sadələşdirilməli və bu prosesin şəffaf və hesabatlı icrası təmin edilməlidir. Kənd təsərrüfatına yönəldilən dövlət təminatlı güzəştli kreditlərin həcmi artırılmalıdır.;
3. Pandemiyadan daha çox təsirlənmiş mikro və kiçik təsərrüfatları müflis olmaqdan qurtarmaq üçün onlara əvəzsiz qrantların verilməsinə başlanılmalıdır;
4. Maliyyə dayanıqlığının zəif olması səbəbindən müflisləşmiş kiçik təsərrüfatların rəhbərləri və üzvləri dövlət sosial müdafiə tədbirləri ilə (ünvanlı dövlət sosial yardımı, birdəfəlik yardımlar və sair) əhatə olunmalı, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin həyata keçirdiyi Özünüməşğulluq proqramından faydalanmaq üçün həssas sosial qruplardan sonra belə şəxslərə imkan yaradılmalıdır;
5. Kənd təsərrüfatının sığortalanması mexanizmi təkmilləşdirilməli, aqrar sektorda sığorta bazarı formalaşdırılmalıdır;
6. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün əsas qida məhsulları (buğda, düyü, kartof, soğan şəkər, mal və qoyun əti, süd və süd məhsulları və sair) üzrə daxili ehtiyatlar və idxalla bağlı məlumatlar təhlil edilməli, qeyd olunan istiqamətlər üzrə yerli istehsalın azalmaması üçün operativ tədbirlər görülməlidir;
7. Kənd təsərrüfatının birbaşa idxal hesabına təmin olunan ehtiyaclarının - gübrələrin, pestisidlərin, baytarlıq preparatlarının və heyvan yeminin ölkəyə gətirilməsi diqqətdə saxlanılmalı, bu sahədə risklərin minimumlaşdırılması üçün fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir.
8. Ölkədə pandemiya kimi qlobal neqativ meyillərdən və iqlim dəyişikliklərindən təsirlənməyən dayanıqlı kənd təsərrüfatının formalaşdırılması üçün torpaqların deqradasiyasının və

biomüxtəlifliyin itirilməsinin qarşısının alınmasını, ucuz maliyyə resurslarına çıxışı, suvarma suyu çatışmazlığının həllini, zərərvericilərlə və xəstəliklərlə mübarizəni, bazarlara çıxışı nəzərdə tutan, icrası kənd yerlərində məşğulluğun təmin olunmasına və əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə imkan verən xüsusi dövlət proqramı (konsepsiya) hazırlanmalıdır.

9. Kənd təsərrüfatında institusional və struktur islahatları davam etdirilməli, aqrar sektorun idarəolunmasına müasir bazar institutları cəlb edilməli, inzibatçılıq minimumlaşdırılmalı, kənd təsərrüfatı istehsalçıları və fermerlər üçün elektron xidmətlərdən istifadə imkanları genişləndirilməlidir.
10. Daxili bazarın qorunması üçün çevik idxal siyasəti yeridilməli, mövsümi tariflər vasitəsilə bazarda haqsız rəqabət aradan qaldırılmalı və sağlam rəqabət dəstəklənməlidir.
11. Aqrar sektorun ixracat imkanlarının artırılması üçün məzənnə siyasətinə yenidən baxılmalı, ixracatın kreditləşdirilməsi üçün pul-kredit və faiz dərəcəsi alətlərindən effektiv istifadə olunmalıdır;
12. Dövlət təminatlı kreditlərin və subsidiyaların verilməsi prosesinə vətəndaş cəmiyyəti institutları tərəfindən ictimai nəzarətin təşkili həyata keçirilməlidir.

7. Tədqiqat hesabatına Əlavə

Pandemiyanın kənd təsərrüfatına təsirlərinin öyrənilməsi ilə bağlı kənd təsərrüfatı istehsalçıları arasında SORĞU ANKETİ

1. Hansı sahədə çalışırsınız?

- Əkinçilik
- Heyvandarlıq
- Bağçılıq
- Toxumçuluq
- Tinqçilik
- Digər: _____

2. Neçə işçiniz var?

- 3 nəfərədək
- 5 nəfərədək

- 10 nəfərədək
- 10 nəfərdən çox
- İşçim yoxdur
- Digər: _____

3. Pandemiya ilə bağlı tətbiq edilən məhdudiyət Sizin kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyətinizə hansı şəkildə təsir edib? (bir neçə sətiri seçmək imkanınız var)

- Torpaqların gübrələnməsində çətinlik yaşamışam
- Əkin və səpin işlərini gecikmələrlə icra eləmişəm
- Keyfiyyətli toxum əldə edə bilməmişəm
- Mal-qaranın yem təchizatı ilə bağlı çətinliklə üzləşmişəm
- Suvarma, alaqvurma işləri vaxtına həyata keçirə bilməmişəm
- Sahələrə, fermalara gedib-gəlmək çətinləşib
- İşçi çatışmazlığından əziyyət çəkmişəm
- Rayonlararası əlaqə və böyük şəhərlərə giriş imkanları məhdudlaşdığından məhsulumu tam şəkildə yerli bazarda sata bilməmişəm
- Sərhədlər bağlandığından məhsulumu xarici bazarlara çıxara bilməmişəm.
- Digər: _____

4. Pandemiya ilə bağlı sərt karantin rejiminin təbii dövründə aşağıdakı məhdudiyət tədbirlərindən hansı(lar) fəaliyyətinizə ən böyük neqativ təsiri göstərib? (bir neçə sətiri seçmək imkanınız var)

- İşçilərin işə çıxmasına məhdudiyətlərin qoyulması
- Rayonlararası nəqliyyatın hərəkətinin məhdudlaşdırılması
- Rayondan Bakıya giriş qadağasının tətbiqi
- Yaşı 65-dən yuxarı olan şəxslərə qoyulan məhdudiyət
- Böyük şəhərlərə girişin qadağan edilməsi
- Digər: _____

5. Pandemiya kənd təsərrüfatından əldə etdiyiniz gəlirlərinizə necə təsir edib?

- Gəlirlərim əhəmiyyətli şəkildə azalıb, 2019-cu illə müqayisədə xərclərim xeyli artıb
- Gəlirlərimin azalması fəaliyyətimə mənfi təsir göstərəcək səviyyədə olmayıb.
- Təsərrüfatıma külli-miqdarda ziyan dəyib, müflis olmuşam

- Təsərrüfatım pandemiya dan ziyan görməyib, gəlirlərim azalmayıb
- Digər: _____

6. Pandemiyanın təsirlərini minimumlaşdırmaq üçün hansı tədbirlər görmüsünüz?

- İşçiləri ixtisar etmişəm
- İşçilərin əmək haqlarını azaltmışam
- Həm işçilərin sayını, həm də əmək haqlarının məbləğini azaltmışam
- Ailəmin xərclərinə qənaət etmişəm.
- Borca girmişəm, kredit götürmüşəm
- Digər: _____

7. Əmək haqlarının ödənilməsi üçün dövlət maliyyə dəstəyindən yararlanmışsınız?

- Bəli, bir dəfə almışam
- Bəli, iki dəfə almışam
- Xeyr, çünki dövlət dəstəyindən xəbərim olmayıb
- Xeyr, çünki işçim yoxdur, ailə təsərrüfatıdır.
- Müraciət etmişəm, ancaq mənə imtina verilib
- Xeyr, çünki məşğul olduğum sahə təsnifata düşməyib.
- Xeyr, çünki fəaliyyətim rəsmi deyil, Vergilər Nazirliyində qeydiyyatdan keçməmişəm.
- Digər: _____

8. Sizcə, dövlət pandemiya ilə bağlı kənd təsərrüfatına xüsusi dəstək verməli idi?

- Bəli, çünki kənd təsərrüfatı pandemiya dan zərər çəkmiş əsas sahələrdən biridir, qida təhlükəsizliyinin təminatçısıdır
- Xeyr, buna ehtiyac yox idi, çünki pandemiya kənd təsərrüfatına hər hansı ciddi təsir göstərməyib.

9. Pandemiyanın təsirlərinin azaldılması ilə bağlı Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin fəaliyyətini necə qiymətləndirirsiniz?

- Yüksək qiymətləndirirəm, Nazirliyin rayon idarələri (Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzləri) problemlərimizi öyrənib, lazım olan dəstəyi verdilər
- Orta qiymətləndirirəm, bəzi məsələlərlə bağlı müraciətlərimiz cavabsız qaldı, problemlərimiz həll olunmadı
- Aşağı qiymətləndirirəm, müraciətlərimizə cavab vermədilər, problemlərimizin həlli ilə bağlı dəstək göstərmədilər.
- Digər: _____

10. Gələcəklə bağlı planlarınız necədir?

- Dövlət dəstəyi olmazsa, təsərrüfatımı kiçiltməyə məcburam
- Dövlət dəstəyi olmazsa, kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyətimi dayandıracam.
- Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyindən güzəştli şərtlərlə kredit götürməyi planlaşdırıram.
- Kreditin şərtləri ağırdır, ona görə də alternativ mənbələrdən vəsait tapmağa çalışacam.
- Digər: _____